

SEKSUAALISUUS PUHEEKSI

Opas seksuaalisuuden puheeksi ottamiseen kehitysvammaisten
asumisyksiköissä

Frida Eilo

Opinnäytetyö
Sosiaalialan koulutusohjelma
Sosionomi (AMK)

2021

Sosiaali-alan koulutusohjelma
Sosionomi (AMK)

Tekijä	Frida Eilo	Vuosi	2021
Ohjaajat	Sari Halttunen Johanna Majala		
Toimeksiantajat	Kivikon Pirtti Kehitysvammaisten asumisyksikkö		
Työn nimi	Seksuaalisuus puheeksi – opas seksuaalisuuden puheeksi ottamiseen kehitysvammaisten asumisyksiköissä		
Sivu- ja liitesivumäärä	43 + 15		

Tämä toiminnallinen opinnäytetyö tehtiin kahden kehitysvammaisten asumisyksikön toimeksiantona. Nämä asumisyksiköt olivat Kivikon Pirtti Kemistä sekä eräs toinen kehitysvammaisten asumisyksikkö, joka halusi pysyä nimettömänä. Opinnäytetyön tarkoituksena oli tuottaa seksuaalisuuden puheeksiottoa helpottava opas näihin asumisyksiköihin. Tavoitteena oli myös lisätä työntekijöiden tietoutta ja ymmärrystä seksuaalisuudesta ylipäätään ja siitä, miten kehitysvamma voi tuoda joitain erityispiirteitä seksuaalisuuteen.

Opinnäytetyö toteutettiin viisivaiheisena tuotekehitysprosessina. Nämä vaiheet olivat kehittämistarpeen tunnistaminen, tuotteen ideointi, luonnostelu, kehittäminen ja viimeistely. Opinnäytetyön ideointi- ja suunnitteluvaihe sisälsi teoreettisen viitekehyksen laatimisen sekä oppaan sisällön ja ulkonäön suunnittelun. Opinnäytetyön raportin teoriaosuus koostuu seksuaalisuuden määrittelystä, seksuaalioikeuksista ja -kasvatuksesta sekä seksuaalisuuden puheeksiotosta muun muassa erilaisten mallien kautta. Teoriaosuuksessa kuvattiin myös kehitysvammaisen eri tasojen vaikutuksia seksuaalisuuteen sekä seksuaalisuuteen liittyviä haasteita, joita kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa voi ilmetä. Oppaassa pyrittiin teoriaosuuden ohella kuvaamaan käytännön toimia, joita kehitysvammaisten asumisyksiköissä työskentelevät voivat hyödyntää seksuaalisuuden puheeksiotossa. Kehittelyvaiheessa laadittiin opas ja lähetettiin se toimeksiantajille esitettäväksi viimeistelyä varten.

Jatkokehittämissideana olisi seksuaalisuuteen ja sen puheeksi ottamiseen liittyvän tapahtuman, esimerkiksi työpajan järjestäminen kehitysvammaisten asumisyksiköissä. Mukana voisi olla myös kehitysvammaisten vanhempia tai muita läheisiä. Toinen jatkokehittämissideana olisi seksuaalisuuden ja seksuaalikasvatuksen esille tuominen enemmän monikulttuurisuustyössä.

Avainsanat seksuaalisuus, seksuaalioikeudet, seksuaalikasvatus, seksuaalisuuden puheeksiotto, kehitysvammaisuus

Degree Programme in Social Services
Bachelor of Social Services

Author	Frida Eilo	Year	2021
Supervisors	Sari Halttunen Johanna Majala		
Commissioned by	Kivikon Pirtti		
Subject of thesis	A nursery home for intellectually disabled people Let's talk about sexuality – a guide to bring up sexuality in nursery homes for people with intellectual disabilities		
Number of pages	43 + 15		

This thesis was commissioned by two nursery homes for people with intellectual disabilities. These nursery homes were Kivikon Pirtti in Kemi and another nursery home for people with intellectual disabilities that wanted to stay anonymous. The purpose of this thesis was to produce a guidebook for the employees in these nursery homes to help them bring up sexuality with their clients. The purpose was also to raise more awareness and understanding of sexuality in general and how an intellectual disability might bring some different characteristics to it.

This thesis was created as a product development process that was divided into five phases. These phases were to recognise the need to develop, ideation, drafting, developing and finishing. In the ideation and drafting phase of the process a theoretic framework was created along with designing the contents and the layout of the guidebook. The theory in the report consists of the definition of sexuality, sexual rights, sex education and different tools and models to help bring up sexuality. The theory also includes knowledge about how different levels of intellectual disability might affect one's sexuality and what challenges related to sexuality can be faced when working with people with intellectual disabilities. In the guidebook, along with the theory, there are some practical methods as to how employees that work in nursery homes for intellectually disabled people can bring up sexuality with their clients. In the developing phase the guidebook was produced and for the finishing phase it was sent to Kivikon Pirtti and the other nursery home to be tested out.

As a further developing idea an event could be organised, for example a workshop related to sexuality and bringing up sexuality in nursery homes for intellectually disabled people. Parents or other close relatives could also be involved. Another further developing idea would be to bring up sexuality and sex education more into multicultural work.

Key words sexuality, sexual rights, sex education, bringing up
sexuality, intellectual disability

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	5
2 SEKSUAALISUUS	8
2.1 Mitä seksuaalisuus on?	8
2.2 Seksuaalioikeudet	9
2.3 Seksuaalikasvatus	11
3 SEKSUAALISUUDEN PUHEEKSI OTTAMINEN	13
3.1 Puheeksiottoa käytännössä	13
3.2 Seksuaalisuuden puheeksi ottamisen malleja	14
3.3 Kehitysvamman tason huomioiminen	17
3.4 Seksuaalisuuteen liittyviä haasteita	20
4 OPINNÄYTETYÖN TOTEUTUS	23
4.1 Toiminnallinen opinnäytetyö	23
4.2 Kehittämistarpeen tunnistaminen ja tuotteen ideointi	24
4.3 Tuotteen luonnostelu	27
4.4 Tuotteen kehittäminen ja viimeistely	28
5 EETTISYYS	31
6 POHDINTA	35
LÄHTEET	38
LIITTEET	43

1 JOHDANTO

Vammaisten seksuaalisuus on aihe, joka saattaa aiheuttaa paljon hämmennystä. Siihen liittyy paljon väärinkäsityksiä ja ennakkoluuloja, vammaisten henkilöiden seksuaalioikeuksia saatetaan rajoittaa tai jopa kokonaan kieltää. Viime aikoina vammaisten seksuaalisuuteen on onneksi havahduttu ja siitä on alettu enemmän puhua. Valitettavasti ei ole kuitenkaan vielääkään itsestäänselvyys, että vammaisten seksuaalioikeudet toteutuisivat joka paikassa. Asumisyksiköissä, joissa kehitysvammaiset henkilöt ovat ympärivuorokautisessa valvonnassa, saattaa seksuaalisuuden toteuttaminen olla hankalaa ja tämä puolestaan voi aiheuttaa ongelmakäyttäytymistä, kuten julkista itsetyydytystä tai aggressiivisuutta.

Kehitysvammalla tarkoitetaan vaikeutta oppia ja ymmärtää uusia asioita. Suomessa arvioidaan olevan noin 50 000 ihmistä, joilla on kehitysvamma (Kehitysvammaliitto 2016). Kehitysvamma ilmenee ennen 18 ikävuotta (Tukiliitto 2021). Kehitysvamma voi johtua perinnöllisistä tekijöistä, syntymää edeltävistä ongelmista, synnytyksen yhteydessä aiheutuneista vaurioista tai lapsuusiän sairauksista ja tapaturmista. Aina kehitysvammaan johtavaa syytä ei pystytä löytämään ja se jää tuntemattomaksi. Tunnetuista syistä geneettiset syyt eli perimän virheet muodostavat suurimman joukon, noin 30-50% kehitysvammaisuudesta. (Vernerin 2017.) Lievästi kehitysvammaisen henkilö voi tulla toimeen melko itsenäisesti, kun taas vaikeasti kehitysvammaisen tarvitsee jatkuvaa tukea (Kehitysvammaliitto 2016).

Lähtökohtana tulisi aina olla se, että ihminen on seksuaalinen olento kaikissa ympäristöissään. Seksuaalinen hyvinvointi, kattaen kaiken aina ajatuksen tasolta seksuaalisuuden konkreettiseen toteuttamiseen, on tärkeä osa ihmisen yleistä hyvinvointia ja jokaisessa asiakaskohtaamisessa tulisi olla mahdollisuus puhua seksuaalisuudesta. Se on kuitenkin helpommin sanottu kuin tehty. Joskus hoitotyön normit on voitu määritellä niin tiukoiksi, ettei seksuaalisuuteen liittyvää käyttäytymistä tai siitä puhumista sallita vetoamalla yksityisten tilojen tai ajan puutteeseen. Vaikenemalla kuitenkin kielletään seksuaalisuus ja samalla myös osa ihmisyyttä. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 212.) Sexpon, Kehitysvammaisten Palvelusäätiön sekä Autismisäätiön Jotta kukaan ei jäisi yksin -hankkeen keväällä

2019 toteuttaman kyselyn tuloksista selvisi lisäksi, että seksuaalisuuden puheeksi ottaminen koetaan haastavana asumispalveluissa työskenteleville sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisille. He myös kaipaivat lisäkoulutusta seksuaalisuuteen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyen. (Airisto 2019.)

On siis selvää, ja jossain määrin myös ymmärrettävää, että seksuaalisuutta pidetään usein kiusallisena, ongelmallisena ja haasteellisena aiheena ottaa puheeksi. Yhteiskunnassa vallitsee vahva käsitys siitä, että seksuaalisuus on jokaisen oma henkilökohtainen asia, johon ei tule ulkopuolisten mennä sekaantumaan. Asumisyksiköissä, joissa asiakkaat ja työntekijät saattavat tuntea toisensa hyvin, tämä läheinen suhde voi muodostua ongelmaksi seksuaalisuuden puheeksi ottamisessa. Asiakkaan kommunikointivaikeudet tai hänen kehitystasonsa voivat tuoda lisähaastetta ja toisaalta työntekijä saattaa myös kokea, ettei hänellä ole riittävästi osaamista tai uskallusta puhua seksuaalisuudesta.

Seksuaalisuudesta ei saa kuitenkaan vaieta, tuntuipa se kuinka vaikealta aiheelta tahansa. Seksuaalisuudesta tulee voida puhua, ja seksuaali- ja lisääntymisterveyden edistäminen kuuluukin jokaiselle sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaiselle (Ihme & Rainto 2019). Seksuaalisuus on osa jokaista ihmistä ja jokaisella on oikeus seksuaalisuuteen ja sen toteuttamiseen. Seksuaalioikeuksien paremman toteutumisen kautta myös itsemääräämisoikeus vahvistuu. Itsemääräämisoikeuden perustana on jokaisen oikeus yhdenvertaisuuteen, henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Kehitysvammaiset henkilöt jäävät usein ulkopuolisiksi seksuaalikasvatuksesta, mikä ei edistä yhdenvertaisuutta. Kehitysvammaiselle henkilölle seksuaalisuudesta kertoessa tärkeää on toki huomioida hänen kehitystasonsa, mutta kehitysvammaa ei saa käyttää tekosyynä sille, että voidaan jättää asioita kertomatta.

Henkilökohtaisena vapautena voidaan nähdä esimerkiksi seksuaalisuuden toteuttaminen, mikä saattaa olla käytännössä hankalaa asumisyksiköissä, joissa monet kehitysvammaiset henkilöt asuvat. Tästäkin syystä asumisyksiköihin, niin kehitysvammaisille itselleen kuin myös työntekijöille tarvitaan lisätietoa seksuaalisuudesta ja sen toteuttamisesta. On hyvä laatia esimerkiksi yhteisiä sääntöjä sille, miten seksuaalisuutta voi asumisyksikössä toteuttaa. Tiedon saannilla on

koskemattomuuteen liittyen tärkeä rooli. Kehitysvammaiset henkilöt eivät välttämättä tiedä esimerkiksi intiimialueen kehonosien nimiä tai että millainen kosketus on hyväksyttävää ja millainen ei. Tiedolla luodaan turvallisuutta, kun annetaan sanat ja välineet, joilla pystyy kertomaan esimerkiksi seksuaalisesta hyväksikäytöstä.

Opinnäytetyönäni tein oppaan, jonka tarkoituksena oli tuoda kehitysvammaisten asumisyksiköissä työskenteleville malleja ja vinkkejä seksuaalisuuden puheeksi ottamiseen asiakkaiden kanssa, antaa välineitä puuttua ongelmatilanteisiin seksuaalisuuden saralla sekä tuoda tietämystä seksuaalisuudesta ja kehitysvamman vaikutuksista seksuaalisuuteen. Halusin opinnäytetyölläni helpottaa seksuaalisuuden puheeksiottoa sekä sitä kautta vahvistaa asumisyksiköissä asuvien kehitysvammaisten seksuaalioikeuksien sekä myös itsemääräämisoikeuden toteutumista.

2 SEKSUAALISUUS

2.1 Mitä seksuaalisuus on?

Seksuaalisuus usein virheellisesti mielletään ainoastaan sukupuolielimien toiminnaksi, kuten yhdynnäksi tai itsetyydytykseksi. Seksuaalisuus on kuitenkin paljon enemmän. (Verner 2014a.) Se on arvokas ja olennainen osa ihmisyyttä ja se kulkee mukana ja kehittyy läpi elämän (Ilmonen, Korhonen, Lipsanen, Kaukoranta & Kotiranta 2015, 5). Seksuaalisuus ei myöskään rajoitu mihinkään tiettyyn ikäryhmään vaan se osa jokaista. Seksuaalisuus voidaan nähdä hyvinvoinnin lähteenä ja se vaikuttaa kokonaisvaltaiseen itsensä toteuttamiseen. Seksuaalisuus sisältää sukupuolen, sukupuoli-identiteetin ja -roolit, nautinnon ja eroottisuuden sekä läheisyyden ja lisääntymisen. Seksuaalisuuden kokeminen ja ilmaiseminen näkyvät muun muassa ajatuksina, haluina, fantasioina, uskomuksina, arvoina sekä käyttäytymisenä ja ihmissuhteina. Seksuaalisuuteen vaikuttaa esimerkiksi biologisten, psykologisten, sosiaalisten, kulttuuristen ja uskonnollisten tekijöiden keskinäinen vuorovaikutus. (World Association for Sexual Health 2014, 1.)

Seksuaalisuus ja sen ilmenemismuodot ovat yksilöllisiä. Jokainen kokee ja ilmaisee seksuaalisuuttaan omalla tavallaan. Seksuaalisuutta kuvaakin hyvin ilmaisu ”seksuaalisuuden moninaisuus”. Seksuaalisuus on elinvoimaa, jota löytyy meistä jokaisesta. Sen avulla voi voimaannuttaa niin itseään kuin suhdettaankin. Seksuaalisuuden äärellä ihminen on kaikkein paljaimmillaan ja haavoittuvimmillaan. Tasapainoinen ja eheä seksuaalisuus näyttäytyy elävänä perusvireenä sekä kykyinä olla kontaktissa omaan itseen ja muihin. Seksuaalisesti terve ihminen saa seksuaalisesta hyvästä olostaan ja toiminnastaan energiaa eikä hänelle tai muille koidu ongelmia hänen seksuaalisesta toiminnastaan tai asenteistaan. Epätasapainoista seksuaalisuutta kuvaa puolestaan hengettömyys ja kylmyys, aggressiivisuus, välinpitämättömyys sekä pyrkimys hallita tai alistaa toisia. (Santalahti & Lehtonen 2016, 17, 22, 165.)

Seksuaalisuuteen kuuluu monia ulottuvuuksia. Tohtori Jerrold S. Greenberg jaottelee seksuaalisuuden eettiseen, kulttuuriseen, biologiseen sekä psyykkiseen

ulottuvuuteen. Eettiseen ulottuvuuteen lasketaan kuuluvaksi esimerkiksi ihan-teet, arvot ja moraaliset käsitykset seksuaalisuudesta sekä myös ihmisen oma henkilökohtainen käsitys uskonnollisuudesta ja uskosta. Kulttuuriseen ulottuvuu-teen kuuluu muun muassa perhe, ystävät, seurustelu, avioliitto, lait ja tavat sekä myös mainonta. Biologinen ulottuvuus liittyy raskauden ehkäisyyn ja lisääntymi-seen sekä lisäksi kasvuun, kehitykseen ja muihin erilaisiin biologisiin muutoksiin. Psykkinen ulottuvuus pitää sisällään tunteet, elämykset, käsityksen itsestä, il-maisukyvyn, motivaation sekä opitut asenteet ja opitun käyttäytymisen. (Santalahti & Lehtonen 2016, 17.)

Seksuaaliterveys liittyy olennaisesti seksuaalisuuteen. Seksuaaliterveys on ke-hollinen, sosiaalisen, henkisen ja tunne-elämän hyvinvoinnin tila, eikä sitä voida pitää vain sairauden, vaivaisuuden tai toimintahäiriön puuttumisena. Seksuaali-terveys edellyttää myönteistä sekä kunnioittavaa lähestymistapaa seksuaalisuu-teen ja seksuaalisuhteisiin ja myös mahdollisuutta turvallisiin ja nautinnollisiin ko-kemuksiin ilman pakottamista, väkivaltaa tai syrjintää. Seksuaaliterveyden saa-vuttamiseen ja ylläpitämiseen vaaditaan jokaisen seksuaalioikeuksien kunnioitta-mista, suojelemista ja toteuttamista. (World Association for Sexual Health 2014, 1.)

2.2 Seksuaalioikeudet

Seksuaalioikeudet ovat universaaleja, seksuaalisuutta koskevia ihmisoikeuksia (Korhonen & Mäkinen 2011, 10). Niillä tarkoitetaan yksilön oikeutta päättää tie-toisesti ja vastuullisesti omaan seksuaalisuuteensa liittyvistä asioista (Ilmonen ym. 2015, 5). Seksuaalioikeudet perustuvat ihmisille luonnostaan kuuluvaan va-pauteen, tasa-arvoon, yksityisyyteen sekä itsemääräämisoikeuteen (Väestöliitto 2018). Jokaisella on velvollisuus kunnioittaa, suojella ja toteuttaa ihmisoikeuksia, mikä koskee myös kaikkia seksuaalioikeuksia ja -vapauksia (World Association for Sexual Health 2014, 1). Seksuaalioikeuksilla pyritään suojelemaan jokaisen oikeutta muun muassa kehon koskemattomuuteen, sukupuolen ja seksuaalisuu-den moninaisuuteen, seksuaaliseen turvallisuuteen sekä seksuaaliseen hyvin-vointiin (Klemetti & Raussi-Lehto 2016, 22).

Seksuaalioikeudet käsittävät laajasti seksuaalisuuteen liittyviä elämänalueita, eikä niille ole yhtä selkeää määritelmää. Yleisesti niillä viitataan kuitenkin Kansainvälisen perhesuunnittelujärjestöjen liiton IPPF:n sekä Seksuaaliterveyden maailmanjärjestö WAS:n julkaisemiin seksuaalioikeuksien julistuksiin. (Väestöliitto 2020.) Näiden lisäksi seksuaali- ja lisääntymisoikeuksia käsitellään muun muassa kansainvälisten ihmisoikeusjuristien kokoamassa Yogyakartan periaatteissa. Suomen lainsäädännössä seksuaali- ja lisääntymisoikeuksista sekä -palveluista on säädetty useissa laeissa, esimerkiksi erikoissairaanhoidolaissa 1062/1989, kansanterveyslaissa 55/1972, laissa potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992 sekä laissa terveydenhuollon ammattihenkilöistä 559/1994. (Klemetti & Raussi-Lehto 2016, 22, 238.)

Seksuaalioikeuksien toteutuminen parantaa sukupuolten välistä tasa-arvoa, sillä oikeus päättää omasta kehosta, avioitumisesta ja perheestä, mahdollisuus kouluttautua sekä sukupuolinormien kyseenalaistaminen liittyvät kaikki seksuaalioikeuksiin ja toteutuessaan ne vievät kohti tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa (Ilmonen ym. 2015, 5.) Seksuaalioikeuksien toteutumisella on ihmisiin syvä vaikutus. Seksuaalisuus on voimavara, joka tuottaa tyydytystä ja rakkautta. Seksuaalioikeuksien toteutumattomuus haavoittaa. Itselle parhaimpien päätösten tekeminen on mahdotonta, mikäli ihmiselle ei anneta tietoa seksuaaliterveydestä tai hänellä ei ole saatavilla seksuaaliterveyspalveluja ja -välineitä. (Korhonen & Mäkinen 2011, 11.)

Useat järjestöt kuten Sexpo-säätiö ja Väestöliitto ovat ottaneet tavoitteekseen seksuaalioikeuksien edistämisen, mikä näkyy muun muassa julkaisuissa, koulutuspäivien aiheissa ja erilaisissa projekteissa. Kansallisen toimintaohjelman sekä SELI-yksikön perustaminen THL:een ovat merkittäviä edistysaskeleita seksuaali- ja lisääntymisoikeuksien toteutumisen edistämiseksi ja palveluiden kehittämisessä Suomessa. (Klemetti & Raussi-Lehto 2016, 22.)

Vammaisten henkilöiden kohtelussa sekä ihmis- ja seksuaalioikeuksien toteutumisessa on puutteita edelleen. Puutteet ovat jopa niin suuria, että ikävin asia vammaisten henkilöiden elämänlaadussa ei ole itse vamma vaan se, miten vammaan tai vammaisuuteen yhteiskunnassa suhtaudutaan. Kehitysvammaisesta

saatetaan ajatella, että koska hän ei kommunikoi kuten ei-vammaiset, ei hänellä voi olla seksuaalisia tarpeitakaan kuten ei-vammaisilla henkilöillä. Kehitysvammaisen yksityisyys ja intiimit kohtaamiset ovat herkkiä asioita. Monella kehitysvammaisella ei ole yksityisyyttä edes vessakäynnin ajan, vaan joku on koko ajan vieressä avustamassa. Vaikeasti kehitysvammaisen henkilö on riippuvainen muista ihmisistä jatkuvasti. Ei-vammaisen löytää helposti paikkoja, joissa voi olla yksin ja joissa voi tehdä mitä huvittaa. Kehitysvammaisen henkilö ei voi välttämättä jäädä esimerkiksi vessaan tai pukuhuoneeseen tyydyttämään itseään, vaan hänen on oltava aina samassa tilassa jonkun muun kanssa, olipa se avustaja, huonetoveri tai joku muu. (Honkanen 2017, 407, 410, 415.)

2.3 Seksuaalikasvatus

Jokaisella on oikeus seksuaalikasvatukseen ja tietoon seksuaaliterveydestä. Seksuaalikasvatus on seksuaali- ja lisääntymisterveyden edistämistä ja sitä tarvitaan kaiken ikäisenä. Seksuaalikasvatusta tapahtuu kolmella tasolla: suurelle joukolle tarkoitettuna yksisuuntaisena valistuksena, pienemmälle joukolle suunnattuna opetuksena sekä yhdelle tai kahdelle henkilölle tarjottavana seksuaali-neuvontana. (THL 2019a.) Seksuaalikasvatukseen kuuluu myös seksuaaliohjaus, joka on tavoitteellista ja tilannekohtaista toimintaa ja sitä voi tehdä kaikissa hoito- ja ohjaustyön kohtaamisissa (Klemetti & Raussi-Lehto 2016, 38). Seksuaalikasvatus voi olla virallista, eli virallisen opetuksen järjestäjän toimintaa tai epävirallista, kodin ja vanhempien tekemää kasvatustyötä. Virallinen ja epävirallinen seksuaalikasvatus täydentävät toisiaan. (THL 2019a.)

Kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen tulee Maailman terveysjärjestö WHO:n seksuaalikasvatuksen standardien mukaan alkaa syntymästä ja ottaa huomioon ikä, kehitystaso, käsityskyky, kulttuuri, sosiaaliset tekijät, sukupuoli sekä elämän realiteetit. Sen tulee perustua seksuaalisuutta ja lisääntymistä koskeviin ihmisoikeuksiin sekä kokonaisvaltaiseen käsitykseen hyvinvoinnista ja terveydestä sekä sukupuolten tasa-arvoon, itsemääräämisoikeuteen ja erilaisuuden hyväksymiseen. Lisäksi seksuaalikasvatuksen on perustuttava tieteellisesti pätevään tietoon. (Klemetti & Raussi-Lehto 2016, 38.) Seksuaalikasvatuksella pyritään esimerkiksi seksuaalisuuteen, eri elämäntyyliin, asenteisiin ja arvoihin avoimesti

ja kunnioittavasti suhtautuvan sosiaalisen ilmapiirin edistämiseen, lasten ja nuorten tietoisuuden lisäämiseen neuvonta- ja terveydenhuoltopalveluista, seksuaalisuuden moninaisuuden ja sukupuolten erojen kunnioittamiseen sekä sukupuoli-identiteetin ja sukupuoliroolien tiedostamiseen (Maailman terveysjärjestön (WHO) Euroopan aluetoimisto ja BZgA 2010, 28).

Virallinen seksuaalikasvatus kehitysvammaisille henkilöille on parhaimmillaankin huomattavasti puutteellisempaa kuin ei-vammaisille tarjottu seksuaalikasvatus. Se liittyy edelleen vallalla olevaan näkemykseen siitä, että kehitysvammaiset ovat ikuisia lapsia, ”viattomia, naiiveja ja aseksuaaleja”, joilla ei ole seksuaalisia tarpeita ja jotka eivät kykene minkäänlaiseen seksuaalisuuden ilmaisuun tai seksuaaliseen kanssakäymiseen. Opettajilla, vanhemmilla ja terveydenhuollon ammattilaisilla ei ole tarpeeksi tietoa eikä resursseja opettaa kehitysvammaisille henkilöille seksuaalikasvatuksesta. (Shah 2017.) Seksuaalikasvatuksessa onkin kiinnitettävä erityistä huomiota peruskoulun, toisen asteen ja jatko-opintojen seksuaalikasvatuksen ja seksuaaliterveyspalvelujen yhdenvertaisuuteen. Seksuaalikasvatuksen lähtökohtana on ensisijaisesti ikätasoinen kehitys, ei oppijan erityispiirre. Vammaisen lapsen tai nuoren seksuaalikasvatus ei pitäisi huomattavasti poiketa muiden lasten ja nuorten seksuaalikasvatuksesta. (Klemetti & Raussi-Lehto 2016, 65-66.)

Kehitysvammaisille tarjotussa seksuaalikasvatuksessa tulisi kuitenkin ottaa joi-tain erityisseikkoja huomioon. Heille tulisi painottaa, että myös heillä, vammastaan riippumatta voi olla täysin tyydyttävä seksielämä. On myös hyvä tuoda esille seikkoja heidän vammastaan, jotka voivat jollain tavalla vaikuttaa seksuaalisuuteen. Lisäksi kerrotaan sosiaalisista säännöistä, kuten erosta julkisessa ja yksityisessä käyttäytymisessä. Seksuaalikasvatuksen on oltava niin selkeää, että kehitysvammainen henkilö sen ymmärtää. (Better Health 2019.) Jokainen kehitysvammainen henkilö on yksilö vahvuuksineen ja heikkouksineen. Seksuaalikasvatuksen ja -ohjauksen keinot sekä siinä käytettävät välineet tulee räätälöidä kunkin tarpeisiin sopiviksi. Ohjaus ja opetus vaativat lukuisia toistoja, kehitysvammaisen kehitystason ja opetustahdin hyväksymistä sekä sopivan opetustavan etsimistä. Luovuutta ja useita eri menetelmiä kannattaa hyödyntää. (Henttonen 2021.)

3 SEKSUAALISUUDEN PUHEEKSI OTTAMINEN

3.1 Puheeksiottoa käytännössä

Seksuaalisuuden puheeksioton merkitystä ei aina ymmärretä. Seksuaalisuutta pidetään vahvasti jokaisen omana asiana, josta ei kuulu muille puhua. Jos seksuaalisuuteen liittyviä ongelmia tulee, ne pitää itse selvittää. Seksuaalisuus on kuitenkin tärkeä ja olennainen osa ihmistä ja mahdollisuus seksuaalisuudesta puhumiseen olisi oltava jokaisessa asiakaskohtaamisessa. Sen olisi oltava aivan yhtä luonnollista kuin kertominen vaikkapa jalkakivusta. Jalkakivusta kertominen harvemmin aiheuttaa kiusallisia tunteita asiakkaalle tai vastapuolelle, mutta jos ottaa puheeksi jonkun seksuaalisuuteen liittyvän asian, se voi tuntua hyvinkin vaikealta ja kiusalliselta, molemmin puolin.

Kun asiakkaalle annetaan mahdollisuus puhua myös seksuaalisuuteen liittyvistä kysymyksistä, hänelle annetaan lupa tulla kohdatuksi kokonaisena ihmisenä (Lydén & Lindroos 2021). Puheeksi ottamisessa ja seksuaalineuvonnassa sekä -ohjauksessa tärkeää on ammatillinen työote. Eettisyys kulkee mukana työssä jatkuvasti. Työntekijän on annettava arvoneutraalia tietoa, mikä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että hänen oma arvomaailmansa tai asenteensa eivät voi olla esteenä puheeksi otolle eikä hän voi jättää asioita kertomatta vetoamalla vaikkapa uskonnollisuuteen. Jokaisella on oikeus tietoon. (THL 2019b.)

Työntekijän on hyvä pohtia omaa suhtautumistaan seksuaalisuuteen ja sitä, mitä se hänelle merkitsee. Mikäli työntekijä ei ole sinut oman seksuaalisuutensa kanssa, hänelle voi tuottaa vaikeuksia puhua seksuaalisuudesta ylipäätään. Oman seksuaalisuuden hyväksyminen helpottaa siitä puhumista. Työntekijän on seksuaalisuudesta puhuttaessa käytettävä sellaisia sanoja, jotka asiakas tietää ja ymmärtää. Tämä on tärkeää huomioida, sillä kaikki asiakkaat eivät välttämättä tunne kaikkia seksuaalisuuteen liittyviä sanoja, varsinkaan niiden ”virallisilla” nimillä. Asiakkaalta kannattaa tiedustella vaikkapa kuvien avulla, millä nimellä hän esimerkiksi tiettyä kehonosaa kutsuu. Tällöin vältetään väärinymmärryksiltä ja riskitiedoilta, kun molemmat osapuolet tietävät mistä puhutaan. Puheeksi otossa onkin hyvä käyttää eri välineitä tukemaan viestin välittymistä ja ymmärtämistä. Näitä

välineitä ovat esimerkiksi selkokieli, viittomat, tarinat, piirtäminen ja kuvat. (Ver-neri 2013a.)

Työntekijä voi pelätä sitä, ettei hänellä ole valmiuksia kohdata ja ottaa kantaa seksuaalisuuteen liittyviin monimutkaisiin kysymyksiin. Seksuaalisuuden pu-heeliksi ottaminen ei kuitenkaan tarkoita, että asiakkaan seksuaalisuuteen liittyviä ongelmia pitäisi alkaa hoitamaan välittömästi tai että vastuu näistä ongelmista ja niiden hoidosta jotenkin ”lankeaisi” sille työntekijälle, joka ne otti puheeliksi. Asiakkaalle kannattaa kuitenkin tehdä selväksi, että käsitellyt asiat, erityisesti jos ne ovat negatiivisia, kuten pakonomainen itsetyydytys, voivat vaikuttaa ikävällä ta-valla hänen hyvinvointiinsa. Olisi myös hyvä pohtia syitä sille, mistä tällainen joh-tuu ja löytää ratkaisuja sille. Asiakasta voi myös ohjata esimerkiksi seksuaalineu-vojan pariin ja hänen kanssaan voi vaikka yhdessä olla sinne yhteydessä. (Lydén & Lindroos 2021.)

Seksuaalisuutta kannattaa käydä läpi pienissä osioissa ja kertailta välillä sen si-jaan, että pidettäisiin yksi pitkä luento. Näin asiat jäävät mieleen helpommin ja mielenkiinto säilyy pidempään. Henkilökunnan kannattaa yhdessä pohtia sitä, mi-ten asiakkaan tilanteet ja sairaudet vaikuttavat seksuaalisuuteen, ihmissuhteisiin ja yleiseen hyvinvointiin. Huomiota on hyvä kiinnittää puheelksiottotilanteiden yk-sityisyyteen ja luottamuksellisuuteen; asiakkaalla on oltava varmuus siitä, ettei hänen asioitaan käsitellä julkisesti. Yhteisesti kannattaa pohtia lisäksi käsitteiden käyttöä, sillä on hyvä olla jotkut raamit sille, millaisia käsitteitä käytetään. Sanas-ton tulisi olla ymmärrettävää arkikieltä. (THL 2019b.)

3.2 Seksuaalisuuden puheeliksi ottamisen malleja

BETTER-malli on seksuaalisuuden puheelksioton malli, jonka ovat luoneet Mick, Hughes ja Cohen vuonna 2004 (Kilpiä, Kurka, Ruuhilahti 2011, 56). Sen tarkoi-tuksena on tukea ohjaustilanteen rakenteen jäsentämistä sekä ohjaustilanteen systemaattista etenemistä. Kyseisessä mallissa ohjaustilanne jäsenyy yksityis-kohtaisesti ja siihen kuuluu myös kirjaamisen velvoite. BETTER-malli muodostuu kuudesta vaiheesta, jotka seuraavat toisiaan prosessinomaisesti. (Sinisaari-Es-kelinen, Jouhki, Tervo & Väisälä 2016, 289.)

BETTER-mallin ensimmäisessä vaiheessa on asian **puheeksiotto** (Bring up the topic), jossa pyritään luomaan otollinen ilmapiiri seksuaalisuuden puheeksi otolle (Sinisaari-Eskelinen ym. 2016, 289). Asiakkaalta kysytään seksuaalisuudesta, sukupuolen kokemuksesta, seksistä, parisuhteesta, vamman, sairauden tai toimenpiteen vaikutuksista hänen elämäänsä ja arkeensa sekä kokemukseen seksuaalisuudestaan ja itsestään. Toisessa vaiheessa on vuorossa **huolen ilmaisu** (Explain). Asiakkaalle kerrotaan, miksi asian esille ottaminen on tärkeää ja tuodaan myös esille seksuaalisuuden merkitystä hyvinvoinnille ja terveydelle. Asiakkaalle tehdään selväksi, että hän voi avoimesti puhua kaikesta, mitä hänen mieleensä tulee. Mikäli työntekijä ei osaa vastata johonkin asiakkaan esittämään kysymykseen, hän lupaa selvittää asian, mieluiten yhdessä asiakkaan kanssa. (Kilpiä ym. 2011, 56-57.)

Kolmas vaihe koostuu **asian kertomisesta** (Tell). Tässä vaiheessa käsitellään asiakkaan esille tuomia huolenaiheita ja mietitään niihin ratkaisuja. Työntekijä tuo myös esille oman osaamisensa rajoja ja jos asia koskee jotakin, mistä työntekijällä ei ole tarpeeksi tietoa, asiakkaalle selvitetään, että aina on mahdollisuus etsiä lisätietoa aiheesta, mikäli asiakas sitä tarvitsee. Neljäs vaihe koskee **oikea-aikaisuutta** (Timing). Puheeksi ottamista pohditaan asioiden ajoituksen näkökulmasta ja asiakas tietää voivansa ottaa seksuaalisuuteen liittyviä asioita esille silloin, kun se hänelle sopii (Sinisaari-Eskelinen ym. 2016, 289.) Ketään ei saa pakottaa tai painostaa puhumaan (Kilpiä ym. 2011, 57).

Viidentenä vaiheena on **ohjaus** (Educate), jossa asiakkaalle kerrotaan esimerkiksi sairauden ja hoitojen vaikutuksista sekä myös mahdollisista sivuvaikutuksista seksuaaliterveyteen. Asiakkaalle voidaan kertoa esimerkiksi avustetusta seksistä ja häntä voidaan ohjata tarvittaessa esimerkiksi erilaisten apuvälineiden ja liukasteiden käytössä. Työntekijän on varmistettava, että asiakas on ymmärtänyt neuvot. (Kilpiä ym. 2011, 57.) Viimeisenä vaiheena on **kirjaaminen** (Record), jossa käyty ohjauskeskustelu ja käsitellyt asiasisällöt kirjataan potilasasiakirjoihin sekä arvioidaan ohjaustilanne. (Sinisaari-Eskelinen ym. 2016, 289.)

Toinen seksuaalisuuden puheeksi oton malli on Jack Annonin vuonna 1976 kehittämä **PLISSIT-malli** (Sinisaari-Eskelinen ym. 2016, 288). Se koostuu neljästä

tasosta, joita käytetään, kun puhutaan seksuaalisuudesta tai käsitellään seksuaalisuuteen liittyviä ongelmia. Malli määrittää myös ammattilaisilta vaadittavaa osaamista. (Ilmonen 2006, 45.)

PLISSIT-mallin ensimmäinen taso on **luvan antamisen taso** (Permission). Luvan antaminen tarkoittaa, että asiakas ja hänen seksuaalisuutensa otetaan vastaan ja hyväksytään, kuunnellaan mikä asiakasta huolestuttaa ja mihin hän hakee apua. Luvan antamisella asiakas saa sanallisen tai sanattoman viestin tai vakuutuksen siitä, että hän on "normaali" ja että hänen seksuaalisuuteensa liittyvät toimintansa, ajatuksensa ja tunteensa ovat luvallisia ja tavallisia (Ilmonen 2006, 47.) Luvan antaminen ei tarkoita sitä, että annetaan lupa toimintaan, joka vahingoittaa asiakasta itseään tai muita. (Santalahti & Lehtonen 2016, 198).

Toinen taso on **rajatun tiedon taso** (Limited Information). Tällä tasolla tietoa annetaan johonkin asiakkaan tiettyyn ongelmaan tai huolenaiheeseen. Rajattua tietoa voidaan tarvita, mikäli asiakkaalla ilmenee ongelmia esimerkiksi itsetyydytyksessä. Tällöin voidaan hyödyntää vaikkapa itsetyydytykseen liittyviä opetusvideota. (Vernerin 2013b.) Asianmukaisen tiedon puute voi korvautua uskomuksilla ja kuvitelmillä, jotka saattavat aiheuttaa turhia pelkoja ja ahdistusta. Erilaiset seksilehdet ja -videot voivat olla varsinkin nuorille tärkeä tiedonlähde, mutta niiden seksuaalisuudesta välittämä kuva on kapea ja kertoo enemmän fantasioista kuin todellisuudesta. Niiden varaan rakennetut odotukset ovat epärealistisia ja tiedon antamisella pyritään realisoimaan näitä odotuksia (Ilmonen 2006, 53.)

Kolmas taso on **erityisohjeiden taso** (Specific Suggestions), jossa annetaan erityisohjeita tai harjoituksia, joiden avulla pyritään muutokseen asiakkaan tilassa (Sinisaari-Eskelinen ym. 2016, 288). Neuvojen ja ohjeiden antaminen tällä tasolla edellyttää, että työntekijällä on tarkka kuva asiakkaan ongelmasta. Hän voi tarvita yksityiskohtaista tietoa asiakkaan seksuaalielämästä, elämäntilanteesta ja muutostoiveista. Ohjeet voivat olla varsin käytännöllisiä, kuten esimerkiksi liukuvoiteen käytön ohjeistaminen kostumisongelmissa, turvaseksiohjeet tai uusien rakasteluasentojen kokeilu. Asiakasta kannattaa ohjata seksuaalisuuteen perehtyneen ammatti-ihmisen puheille, mikäli työntekijä kokee, ettei hän ole tarpeeksi pätevä ohjeistamaan asiakasta. (Ilmonen 2006, 55.)

Neljäs ja viimeinen taso on **intensiivisen terapian taso** (Intensive Therapy). Tämä taso tarkoittaa pitkäkestoista seksuaaliongelman hoitamista erilaisin terapiamenetelmin (Sinisaari-Eskelinen ym. 2016, 288). Terapialle saattaa olla tarvetta, mikäli asiakas on joutunut esimerkiksi seksuaalisen hyväksikäytön uhriksi tai muulla tavoin kaltoinkohdelluksi (Vernerin 2013b).

PLISSIT-mallin ensimmäiset kaksi tasoa muodostavat kokonaisuuden, jota voidaan kutsua seksuaalineuvonnaksi. Seksuaalineuvonta tarkoittaa vuorovaikutukseen pohjautuvaa ammatillista asiakas- tai potilastyötä, jossa keskitytään seksuaalisuuteen ja sukupuolisuuteen liittyviin kysymyksiin ja ongelmiin. Seksuaalineuvonnan tulisi olla osa sosiaali- ja terveydenhuollon peruspalveluja ja osa jokapäiväistä asiakkaan tai potilaan kohtaamista. Neuvonnalla on tärkeä rooli ohjatessa asiakasta esimerkiksi terapiaan tai eri asiantuntijoiden tutkimuksiin ja hoitoon. Suurinta osaa asiakkaista voidaan auttaa seksuaalineuvonnalla, ja mikäli asiakas saa neuvontaa sitä tarvitessaan, tällä voidaan ehkäistä ongelmien syntymistä, vaikeutumista ja kroonistumista. Näin myös vähennetään erityispalvelujen tarvetta. (Ilmonen 2006, 41, 45.)

Valmiudet luvan antamisen ja rajatun tiedon tasolla toimimiseen ja asiakkaan ohjaamiseen terveydenhuollon ammattilaiset saavat peruskoulutuksessa. Erityisohjeiden tasolla toimiseen tarvittavat valmiudet saadaan täydennyskoulutuksessa ja intensiivisen terapian toteuttamisen edellytyksenä terapeutilla täytyy olla seksuaaliterapeutin tai kliinisen seksologin osaamista. PLISSIT-malli on todettu tehokkaaksi ja toimivaksi puheeksi ottamisen välineeksi, mutta se ei varsinaisesti anna välineitä ohjaustilanteen rakenteelliseen suunnitteluun. Terveydenhuollon ammattihenkilöstöllä olisikin hyvä olla selkeä jäsenitys ohjaustilanteessa sille, kuinka seksuaalisuus otetaan puheeksi ja miten ohjaustilanne etenee. (Sinisaari-Eskelinen ym. 2016, 288.)

3.3 Kehitysvamman tason huomioiminen

Ei ole olemassa erikseen kehitysvammaisen ihmisen seksuaalisuutta, mutta on asioita, jotka kannattaa huomioida kehitysvammaista henkilöä ohjattaessa ja neuvoessa seksuaalisuuteen liittyvissä asioissa (Luoma-aho & Lekola 2011,

110). Seksuaalisuuden puheeksi otossa kehitysvammaisen henkilön kanssa on otettava huomioon hänen kehityksensä taso. Kehitysvamman taso vaikuttaa siihen, miten kehitysvammainen henkilö ilmaisee seksuaalisuuttaan, tunnistaa seksuaalisia impulsseja sekä toteuttaa seksuaalista toimintaa. Kehitysvammainen henkilö tarvitsee useimmiten ohjausta siihen, miten toteuttaa omaa seksuaalisuuttaan. Kehitysvammaiselle aikuiselle tarjottava seksuaalikasvatus on usein samanlaista kuin lapsille ja nuorille. Kehitysvammainen henkilö ei välttämättä tiedä mihin hän kykenee seksissä ja miten hänen tulisi eri tilanteissa toimia. Seksuaalikasvatuksessa henkilökohtaisen hygienian opettaminen ja painotus on tärkeää. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 207, 210.)

Kehitysvammaisen henkilön seksuaalisuudessa haastetta voi tuoda biologisen ja psykologisen kehityksen epätasapaino; fyysiset murrosiän muutokset tulevat ajallaan, mutta psykoseksuaalinen kehitys puolestaan hitaammin. Mikäli kehitysvammainen henkilö tarvitsee paljon tukea arjessaan ja joutuu olemaan hoitotoimenpiteiden kohteena, ymmärrys oman ruumiin koskemattomuudesta jää tiedostamatta. Tästä syystä on tärkeää huomioida, että kehitysvammaiselle kerrotaan omista rajoista ja siitä, miksi esimerkiksi hoitotoimenpiteissä saatetaan kajota yksityiselle ja intiimille alueelle. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 207.)

Kehitysvammaisuus ei poissulje seksuaalisuutta, vaan kehitysvammainen henkilö tarvitsee kehitystasonsa mukaista tietoa ja opetusta seksuaalisuudesta, sen kehityksestä, haasteista ja muusta siihen liittyvästä. Kehitysvammainen henkilö tarvitsee ennen kaikkea seksuaalisuutensa hyväksymistä. Yhteiskunnassa elää edelleen myyttejä, joiden mukaan seksuaalisuus ei kuulu vammaisille henkilöille tai että he eivät ymmärrä seksuaalisuudesta mitään ja että heitä voi kohdella kuin esineitä. Tällaiset myytit vahingoittavat vammaisen henkilön seksuaalikehitystä. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 207, 209.)

Seksuaalinen kehitys on useimmiten viivästynyttä vaikeasti kehitysvammaisilla henkilöillä (Vernerin 2015). Heidän seksuaalisuutensa voi olla hyvinkin impulssiivista. He eivät kykene ennakoimaan seksuaalisen käyttäytymisen seuraamuksia eivätkä ymmärrä sosiaalisten sääntöjen ja soveliaisuuden vaatimuksia. Vaikeasti

kehitysvammaisia henkilöitä ohjataan konkreettisilla keinoilla, esimerkiksi itsetyydytystilanteessa henkilö ohjataan omaan huoneeseen. Puheessa käytetään "lyhyitä viestejä", kuten "ei", "hyvä" tai "tee näin". (Henttonen 2021.)

Vaikeasti kehitysvammaiselle, kehitystasoltaan pientä lasta vastaavalle henkilölle seksuaalisuuteen liittyvistä asioista luennointi ei ole olennaista. Vaikeasti vammaisenkin henkilö tuntee silti mielihyvää ja hänelle tulisikin antaa kokemuksia, jotka tuottavat hänelle mielihyvän tunteuksia. Mielihyvää voi tuottaa naisellisuus tai miehisuus ja näiden korostaminen esimerkiksi pukeutumisella, koruilla tai hajuvesillä. Mielihyvää voidaan tuottaa myös esimerkiksi hieromalla kehoa erilaisilla palloilla tai värisevillä laitteilla, jalkoja, käsiä tai kasvoja rasvaamalla, tanssimalla tai olemalla lähekkäin, ottamalla syliin ja silitetään tai halataan. (Vernerin 2015.)

Keskivaikeasti kehitysvammaisen henkilö pystyy tuottamaan mielihyvää itselleen ja hänelle sopivan paikan ja ajan löytäminen on tärkeää. Kuvien ja esineiden avulla voidaan opettaa, missä ja milloin hän voi tyydyttää itseään. Kaikki eivät osaa tyydyttää itseään tai heillä voi olla väärä tekniikka, jolloin tarpeen voi olla hankkia esimerkiksi ohjevideoita. Osalle kehitysvammaisista apuvälineet voivat tuoda suurta apua ja helpotusta seksin kokemiseen yksin tai toisen kanssa. Keskivaikeasti kehitysvammaiselle henkilölle on tärkeää opettaa seksuaalisten tunteusten ja tarpeiden tunnistamista sekä niiden nimeämistä. Ohjaus tapahtuu puheen lisäksi myös viittoen, kuvia tai esimerkiksi piirtämistä hyödyntäen. Henkilökunnalla ja lähihenkilöillä on hyvä olla yhteinen näkemys siitä, miten toimitaan johdonmukaisesti ja samansuuntaisesti näissä asioissa. (Henttonen 2021.)

Lievästi kehitysvammaisen henkilön seksuaalinen kehitys on yleensä iän mukaista. Hän pystyy tutkimaan, suuntaamaan ja kontrolloimaan seksuaalisia impulssejaan ja tarpeitaan. Lievästi kehitysvammaisen tajuaa oman vammaisuutensa ja erilaisuutensa, mikä saattaa johtaa huonoon itsetuntoon. (Henttonen 2021.) Itsetunnon rakentumista olisikin tärkeää tukea, sillä hyvä itsetunto voi auttaa puolustautumaan esimerkiksi hyväksikäyttötilanteessa, tai se voi estää harjoittamasta prostituutiota vaikkapa materian toivossa (Vernerin 2014b). Ohjausta

tarvitaan yleisesti itsestä huolehtimiseen sekä ehkäisyn ja hygienian hoitamiseen (Henttonen 2021).

3.4 Seksuaalisuuteen liittyviä haasteita

Seksuaalisuuteen voi liittyä vaikeita asioita, joista ei oikein tiedä, miten puhua. Näitä voivat esimerkiksi olla seksuaalinen hyväksikäyttö tai julkinen itsetyydytys. Työntekijällä on silti velvollisuus purkaa näitä vaikeiksikin koettuja asioita asiakkaan kanssa. Tärkeää on, että puhutaan nimenomaan asianomaiselle henkilölle, eikä esimerkiksi vanhemmalle. (Verner 2013a.) Työntekijänä voi yrittää olla apuna asiakkaan seksuaalisuuteen liittyvissä asioissa siihen asti, mihin itse kokee oman osaamisensa riittävän. Hyvin haasteellisiin ja vaikeisiin aiheisiin, kuten hyväksikäyttöön vaaditaan useimmiten kuitenkin sellaista osaamista, mitä itsellä ei välttämättä ole. Työntekijänä kannattaa silti rohkaista asiakasta puhumaan näistä asioista ja kertoa, että apua on saatavilla eikä yksin ei pidä jäädä. Asiakkaan kanssa voi vaikka yhdessä hakea apua esimerkiksi seksuaalineuvojalta.

Kehitysvammaisilla henkilöillä on usein vähemmän mahdollisuuksia luoda sosiaalisia ja seksuaalisia ihmissuhteita, johtuen muun muassa yksityisyyden puutteesta, riippuvuudesta muihin ihmisiin, vähäisestä tiedosta seksuaalisuuden ilmaisusta ja ihmissuhteista, fyysisistä tai kognitiivista rajoitteista tai hoitajista, jotka mieltävät heidät lapsiksi tai kokevat, että heidän seksuaalisuuttaan pitää kontrolloida. Kehitysvammaisen henkilö voi tarvita tukea seksuaalisuuden tutkimisessa ja sen ilmaisussa sekä ihmissuhteissa, ja tämä on erityisesti huomioitava henkilöillä, jotka asuvat esimerkiksi vanhempiansa luona tai asumisyksiköissä ja tarvitsevat apua päivittäisissä toimissa. Nämä henkilöt voivat silti haluta seksuaalisia ihmissuhteita siinä missä muutkin, mutta vanhemmat tai hoitajat eivät tätä välttämättä salli. Rajoitteet ja yksityisyyden puute voivat johtaa siihen, että henkilö päätyy vaarallisiin tai laittomiin tekoihin seksuaalisuuden tyydyttämisen toivossa. (Better Health 2019.)

Joskus kehitysvammaisen henkilö voi käyttäytyä sopimattomalla tavalla seksuaalisesti, esimerkiksi tyydyttämällä itseään julkisesti. Syynä tällaisella käyttäytymiselle voi olla sopivan tilan puute tai se, että henkilö ei ole saanut asianmukaista

kasvatusta sosiaalisesta etiketistä ja seksuaalisesta käyttäytymisestä. (Better Health 2019.) Syynä voi olla myös esimerkiksi virikkeiden puuttuminen, jolloin itsetyydytys toimii mukavana ajanvietteenä. Toisaalta itsetyydytys saattaa olla myös keino saada henkilökunnan huomio kohdistumaan itseän. (Luoma-aho & Lekola 2011, 114.) Valitettavasti jotkut kehitysvammaiset henkilöt ovat siinä uskossa, että seksuaalisuuden ilmaisu ei ole hyväksyttävää missään mielessä. Kehitysvammaiselle henkilölle olisikin tehtävä selväksi, että hänellä on oikeus seksuaalisuuteen siinä missä kenellä tahansa, mutta seksuaalisuutta ei ole soveliasta toteuttaa missä vain, vaan sille on oma tilansa ja aikansa. (Better Health 2019.)

Vammaisuus tai sairaus ei ole peruste seksuaalioikeuksien rajoittamiseen, mutta se ei saa olla myöskään tekosyy sallia ei-toivottua lähentelyä (Puustinen 2017). Jokaisella on oikeus yksityisyyteen ja koskemattomuuteen ja työntekijän onkin tärkeää kuunnella itseään ja sitä, missä itsellä mene raja siinä, mikä tuntuu epämiellyttävältä ja ahdistavalta. Asiakkaat voivat joskus tarrautua työntekijään, kosketella epämiellyttävästi tai ehdotella seksiin liittyviä asioita. Tällaiseen käyttäytymiseen suhtaudutaan kuin mihin tahansa epätoivottuun lähentelyyn. Työntekijä antaa selkeän kiellon, jolla asiakkaalle osoitetaan, ettei hänen tapansa toimia ole suotava eikä se tunnu hyvältä. Seksiin liittyviin ehdotuksiin kerrotaan, että tämä on minun oma asiani ja se kuuluu vain minulle. Asiakkaalle tehdään kuitenkin myös selväksi, että vaikka työntekijä ei pidä hänen käytöksestään, ei työntekijällä silti ole mitään itse asiakasta vastaan. (Ryttyläinen & Valkama 2010, 214.) Asiakkaalle tulee selittää, miksi näin ei saa tehdä ja työntekijän on varmistettava, että asiakas on ymmärtänyt asian. Tukena on hyvä käyttää esimerkiksi kuvia. (Puustinen 2017.)

On tärkeää, että kehitysvammaisten asumisyksiköissä työntekijöillä on tietoa seksuaaliterveydestä, sillä seksuaalisuuteen liittyvät asiat tulevat kuitenkin jossain vaiheessa esille käytännön tilanteissa. Jo pieni oppimäärä seksuaali- ja lisääntymisterveyttä ja seksuaalikasvatusta auttaa henkilökuntaa opastamaan ja neuvomaan vammaista henkilöä hänen seksuaalisuutensa kanssa. (Honkanen 2017, 417.) Asumisyksiköissä kannattaa laatia selkeät pelisäännöt sille, milloin ja missä

seksistä voi puhua ääneen ja missä esimerkiksi voi harrastaa itsetyydytystä. Asiakkaille kerrotaan, että kaikkien ei tarvitse kuulla heidän seksikokemuksistaan eikä omasta seksuaalisuudesta ylipäättäänkään kannata puhua aivan joka paikassa. Se on jokaisen oma asia, jonka toteuttamiseen ja josta puhumiseen on oma aikansa ja paikkansa. (Puustinen 2017.)

Työntekijöiden asiallisella ja kunnioittavalla suhtautumisella asiakkaiden seksuaalisuuteen voitaisiin välttää myös seksuaalienergian hallitsematon purkautuminen paikoissa ja tilanteissa, joissa se ei ole sopivaa. Jokaiselle pitäisikin antaa mahdollisuus toteuttaa seksuaalisuuttaan rauhassa niin, ettei se johda ikäviin tilanteisiin, jolloin luonnollisesta seksuaalisesta toiminnasta muodostuu nolo tai häpeällinen tunne. (Honkanen 2017, 417.) Asumisyksiköissä voidaan järjestää esimerkiksi joku yksityinen erillinen tila tai asiakas voi vaikka laittaa oman huoneensa oven kiinni ja siihen lapun ”ei saa häiritä”. Näin seksuaalisuuden toteuttamiselle luodaan mahdollisuus eivätkä työntekijät vahingossa mene asukkaan huoneeseen kesken esimerkiksi itsetyydytyksen. (Puustinen 2017.)

4 OPINNÄYTETYÖN TOTEUTUS

4.1 Toiminnallinen opinnäytetyö

Opinnäytetyöni on toiminnallinen ja sen lopputuloksena syntyvän oppaan tarkoituksena on antaa neuvoja ja ohjeita kehitysvammaisten parissa työskenteleville ammattilaisille siitä, kuinka ottaa seksuaalisuus puheeksi asiakkaiden kanssa. Toiminnallinen opinnäytetyö on vaihtoehtona ammattikorkeakoulun tutkimukselliseen opinnäytetyölle ja se tavoittelee ammatillisessa kentässä esimerkiksi toiminnan ohjeistamista, opastamista tai sen järjestämistä. Toiminnallisen opinnäytetyön tuloksena syntyy aina jokin konkreettinen tuotos. Se voi olla esimerkiksi ohje tai opas tai vaikkapa tapahtuman järjestäminen. Tärkeää on, että toiminnallisessa opinnäytetyössä käytännön toteutus ja sen raportointi yhdistyvät tutkimusviestinnän keinoin. (Vilka & Airaksinen 2003, 9, 51.)

Toiminnallisen opinnäytetyön tavoitteena on saada ihmiset osallistumaan toimintaan tai tapahtumaan tai selkeyttää toimintaa oppaan tai ohjeistuksen avulla. Lopputuloksena syntyvä tuotos tehdään aina jollekin tai jonkun käytettäväksi, joten opinnäytetyöllä tulisi olla kohderyhmä. Kohderyhmän määrittelemisen helpottaa opinnäytetyön rajaamista ja kohderyhmää voidaan käyttää myös opinnäytetyön arvioinnissa pyytämällä heiltä palautetta tuotoksesta. Ohjeistuksissa, oppaissa, käsikirjoissa ja tietopaketeissa lähdekritiikki on erityisessä asemassa. Opinnäytetyön tekijän on pohdittava sitä, miten tieto on hankittu oppaaseen ja hänen on myös kuvattava, miten tiedon oikeellisuus ja luotettavuus on varmistettu. (Vilka & Airaksinen 2003, 38, 40, 53.)

Toiminnallisessa opinnäytetyössä ote on tutkiva ja kehittävä. Tutkivan otteen on erotuttava opinnäytetyössä, eli kaiken tekemisen tulee pohjautua teoriaan. Selvityksen eli opinnäytetyöraportin teko on yksi osa toiminnallista opinnäytetyötä. Raportoinnin on täytettävä tutkimusviestinnän ehdot, vaikka se osin eroaakin empiiristen toimintatutkimusten raportoinnista. Raportissa tulee käsitellä konkreettisen tuotoksen saavuttamiseksi käytettyjä keinoja: mitä, miksi ja miten on tehty, millainen työprosessi on ollut sekä millaisiin tuloksiin ja johtopäätöksiin on päädytty.

Raportissa tulee ilmi myös oman prosessin, tuotoksen ja oppimisen arviointi. Toiminnalliseen opinnäytetyöhön kuuluu raportin lisäksi itse produkti eli jokin tuotos, joka on usein kirjallinen. Tuotokselta vaaditaan erilaisia tekstuaalisia ominaisuuksia kuin opinnäytetyöraportilta. Raportissa selostetaan prosessia ja oppimista, kun taas tuotoksen tekstissä puhutellaan kohderyhmää. Mikäli tuotos on esimerkiksi opaskirja, on se tekstiltään erilaista kuin raportti. (Vilkkä & Airaksinen 2003, 51, 65.)

Tavoitteenani opinnäytetyölleni oli seksuaalisuuden puheeksi ottamisen helpottamisen ohella pyrkiä poistamaan kehitysvammaisten seksuaalisuuteen liittyviä tabuja ja saada heillekin seksuaalineuvontaa ja -kasvatusta. Seksuaalisuus ei ole helppo aihe ottaa puheeksi ja esimerkiksi kehitysvammaisten kohdalla seksuaalisuuteen liittyy ennakkoluuloja ja asenteita, jotka vaikuttavat siihen, miten heidän seksuaalisuuteensa suhtaudutaan. Asumisyksikössä tuttu hoitaja voi kokea hankalaksi ja kiusalliseksi puhua seksuaalisuudesta asiakkaan kanssa, varsinkin mikäli hänellä ei ole oikein tietoa siitä, miten se tulisi tehdä. Myös kommunikaatiovaikeudet saattavat aiheuttaa hankaluuksia puheeksi otossa. Oppaalla ja opinnäytetyölläni halusin tuoda helpotusta puheeksi ottamiseen.

Tein opinnäytetyöni Jämsän ja Mannisen viisiportaisen tuotekehitysmallin mukaisesti, joka koostuu kehittämistarpeen tunnistamisesta, tuotteen ideoinnista, tuotteen luonnostelusta, tuotteen kehittelystä sekä tuotteen viimeistelystä. (Jämsä & Manninen 2000, 28).

4.2 Kehittämistarpeen tunnistaminen ja tuotteen ideointi

Kehittämistarpeen voi tunnistaa erilaisilla palautteilla, selvityksillä tai tutkimuksilla, joiden perusteella kehitetään joko täysin uusi tuote tai tuote, joka vastaisi paremmin asiakkaiden tarpeita. Kehittämistarvetta miettiessä tulisi selvittää myös ongelman yleisyys sekä se, ketä se koskettaa. (Jämsä & Manninen 2000, 29, 31.) Opinnäytetyössä on tärkeää, että sen aihe on itseä motivoiva. Aiheen tulisi olla myös ajankohtainen ja mahdollista toimeksiantajaa palveleva. (Vilkkä & Airaksinen 2003, 23.) Aiheen etsimisen voi aloittaa kahdella tavalla; joko lähdetään liikkeelle jostakin tutusta aihepiiristä ja etsitään täsmällinen aihe sen alueelta, tai

valitaan kokonaan uusi aihealue. Mikäli aihe valitaan tutulta alueelta, on siihen olemassa jo kiinnostus ja siitä halutaan saada lisää tietoa tai lisätä omaa ymmärrystä. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2009, 72.)

Aihetta pohtiessa kannattaa miettiä tiettyjä seikkoja, jotka kertovat, onko aihe hyvä. Ensimmäisenä on syytä miettiä, kiinnostaako aihe todella itseä. Tutkimuksen onnistumisen edellytyksenä pidetään yleensä sitä, että tutkija on kiinnostunut aiheesta. Kannattaa myös pohtia, onko aihe sopiva omalle tieteenalalle, onko sillä yhteiskunnallista tai tieteensisäistä merkitystä ja opettaako sen tutkiminen itselle jotakin. Tutkimus tarvitsee lisäksi sopivan ohjaajan, jolla on tarpeeksi asiantuntemusta kyseisestä aiheesta. Aihetta pohtiessa on myös mietittävä sitä, pystyykö aiheen toteuttamaan kohtuullisessa ajassa ja onko siitä saatavilla tarpeeksi tietoa. Aiheen tulee olla sellainen, että tutkimus on mahdollista toteuttaa, kun otetaan huomioon taloudelliset voimavarat, tutkimuksen kohteeksi aiottut henkilöt, tarvittavat erikoislaitteet tai muu kallis materiaali sekä tarvittavat kirjastopalvelut. Aihetta pohtiessa on syytä miettiä vielä sitä, että omat kyvyt ja kokemukset pääsisivät siinä esille. (Hirsjärvi ym. 2009, 77-80.)

Aloitin opinnäytetyöprosessin helmi-maaliskuussa 2020. Aika nopeasti päädyin siihen, että haluan tehdä opinnäytetyöni liittyen kehitysvammaisiin, sillä vammaistyö oli kiinnostanut minua jo pitkään. Alussa mietin kehitysvammaisiin kohdistuvan seksuaalisen hyväksikäytön tutkimista, sillä seksuaalisuus oli myös kiehtonut minua, ja väkivallasta, erityisesti seksuaalisesta väkivallasta olin käynyt kursseja ja koulutuksia. Lisäksi tiesin, että vammaiset henkilöt ovat muita alttiimpia kokemaan seksuaalista väkivaltaa, joten ajattelin, että aihetta olisi tärkeää tutkia ja levittää tietoisuutta siitä.

Olin yhteydessä eri tahoihin, kuten Sexpoon ja Kehitysvammaisten Tukiliitto Ry:hyn, sillä toivoin saavani heiltä tukea ja apua opinnäytetyöni tekemiseen. Heillä ei kuitenkaan ollut mahdollisuutta auttaa minua, mutta he neuvoivat minua ottamaan yhteyttä pääkaupunkiseudun kehitysvammaisten seksuaalineuvojaan Kirsi-Maria Öroön, jonka kanssa kävimme keskustelua opinnäytetyöstäni. Hän kehotti minua olemaan yhteyksissä Oulun seudulla toimivaan erityistason seksu-

aalikasvattajaan ja -neuvojaan Tanja Rothiin. Hänen kanssaan keskustelin opin-
näytetyöstäni ja sen aiheesta, joka lähtikin muovautumaan hieman eri suuntaan,
kuin mikä minulla oli alun perin ajatuksena.

Tanja Rothin kautta tuli seksuaalisuuden puheeksiottoon liittyvä kehittämistarve.
Puhuimme paljon kehitysvammaisten seksuaalioikeuksien toteutumisesta ja
siitä, kuinka usein saattaa olla niin, ettei niin kehitysvammaisilla itsellään kuin
muillakaan, esimerkiksi heitä hoitavilla tahoilla ole selvillä, mitä seksuaalioikeudet
itse asiassa pitävät sisällään ja miten niitä toteutetaan. Halusin tarttua tähän, sillä
halusin parantaa kehitysvammaisten seksuaalioikeuksien toteutumista ja jotta
pääsisin siihen, pitäisi minun tuoda välineitä kehitysvammaisten parissa työsken-
televille siitä, miten seksuaalisuuden voisi ottaa esille kehitysvammaisten asiak-
kaiden kanssa. Lukiessani aiheesta, minulle selvisi nopeasti, että seksuaalisuus
todellakin koetaan haasteellisena ottaa puheeksi ja että siihen tarvittaisiin jonkin-
laisia työkaluja.

Toiminnallisessa opinnäytetyössä käytetään selvitystä, jonka tavoitteena on ke-
rätä sellaista tietoa, jota ei voi saada kirjallisuudesta, tai antamaan suuntaa sille,
mitä tuote tulee sisältämään. Selvitystä käytetään usein selvittämään kohde-
ryhmä tai sen tarpeet tuotteen toteutusta varten. (Vilkkä & Airaksinen 2003, 57-
58.)

Opinnäytetyöni aiheen varmistuttua olin sähköpostitse yhteydessä kehitysvam-
maisten asumisyksiköihin Kemissä ja kyselin, olisiko heillä kiinnostusta lähteä
mukaan opinnäytetyöhöni toimeksiantajaksi. Kivikon Pirtiltä sain myöntävän vas-
tauksen ja aloimme yhdessä suunnitella oppaalle rakennetta ja sisältöä, esimer-
kiksi tulisiko oppaan sisältää enemmän konkreettisia neuvoja vai pitäisikö sen
olla enemmän teoriapainotteista. Opinnäytetyötäni ohjaavilta opettajilta tuli vies-
tiä, että minun kannattaisi hakea myös jotakin muuta asumisyksikköä opinnäyte-
työni toimeksiantajaksi, jotta opasta voitaisiin laajemmin hyödyntää. Niinpä ky-
syin eräältä toiselta kehitysvammaisten asumisyksiköltä halukkuutta tulemaan
mukaan opinnäytetyöhöni ja he vastasivat myöntävästi.

Toimeksiantosopimusten teon jälkeen toimitin sähköpostilla molemmille toimeksiantajille strukturoidun kyselyn (liite 1), joka koostui 15 avoimesta kysymyksestä. Kysymykset oli lajiteltu aihepiirien mukaan muutaman pääotsikon alle. Kyselylomakkeella pyrin kartoittamaan sitä, millaiseksi opinnäytetyöni muovautuisi, jotta se vastaisi parhaimmalla tavalla toimeksiantajieni toiveita ja tarpeita. Kyselylomakkeessa kysymykset koskivat muun muassa asumisyksiköiden asiakkaiden ikä- ja kehitystasoa, työntekijöiden tietämystä seksuaalioikeuksista sekä sitä, mihin tarkoitukseen he opasta toivoivat. Vastausaikaa kyselyille annoin pari viikkoa, ja molemmat kyselyt sain takaisin määräajassa, vastattuina. Vastausten perusteella oli helppo lähteä tutustumaan niihin aihepiireihin, mitä vastauksissa toivottiin minun kartoittavan. Pyrin etsimään monipuolisia ja mahdollisimman tuoreita lähteitä, niin suomeksi kuin englanniksikin.

4.3 Tuotteen luonnostelu

Tuotteen luonnostelu alkaa, kun on tehty päätös siitä, millainen tuote on aikomus suunnitella ja valmistaa. Luonnostelussa on otettava huomioon useita tekijöitä, kuten esimerkiksi arvot ja periaatteet sekä aikaisempi tietopohja, kohderyhmä ja työskentelyä ohjaavat ohjeet ja säädökset. (Jämsä & Manninen 2000, 43.)

Luonnosteluvaiheessa aloin luomaan itselleni suunnitelmaa siitä, mitä opas sisältäisi. Halusin, että siinä olisi jonkin verran teoriaa seksuaalisuudesta yleisesti ennen kuin keskittyisin varsinaiseen asiaan eli siihen, kuinka ottaa puheeksi seksuaalisuus. Pohtiessani, mitä asioita oppaaseen kirjoittaisin, törmäsin yhtenänsi siihen ongelmaan, etten tiennyt, mitä kaikkea sinne kannattaisi laittaa ja mitä jättää suosiolla pois, ettei oppaasta tulisi liian sekava tai teoriapainotteinen. Pääpainon halusin pitää siinä, että opas olisi käytännönläheinen.

Oppaalle pohjaa miettiessä minulla oli ehdokkaina Microsoft Word sekä Microsoft Powerpoint. Lopulta päädyin Powerpointiin, sillä ajattelin oppaasta tulevan selkeämpi näin, kun voisin käsitellä yhtä asiaa yhdessä diassa eikä minun tarvitsisi kirjoittaa esimerkiksi kokonaisilla lauseilla tai välittää kappalejaoista. Yhdessä diassa olisi ydinasiat kirjoitettuna selkeästi ja yksinkertaisesti. PowerPointin käyttö

oli minulle entuudestaan jo varsin tuttua, joten se ei tuottaisi ongelmia. Power-Pointiin pystyisin helposti myös lisäämään kuvia ja jonkun teemaväriytyksen oppaalle. Halusin, että opas olisi visuaalisesti miellyttävän näköinen, tästäkin syystä PowerPoint oli parempi vaihtoehto kuin Word.

4.4 Tuotteen kehittäminen ja viimeistely

Tuotteen kehittäminen etenee luonnosteluvaiheessa valittujen periaatteiden, ratkaisuvaihtoehtojen, rajausten ja asiantuntijayhteistyön mukaisesti. Kehittelyvaiheessa tehdään lopulliset tuotteen sisältöä ja ulkoasua koskevat valinnat. Useimmiten sosiaali- ja terveystieteiden painotuotteiden, kuten ohjelehtisten tavoitteena on informoida tai opastaa viestin vastaanottajaa, joten tekstityylin on syytä olla asiantuntijaa. Tekstin on auettava lukijalle ensilukemalta ja tekstin ydinajatuksen on oltava selkeä. Hyvä jäsentely ja otsikoiden muotoilu selkeyttävät ydinajatuksia. (Jämsä & Manninen 2000, 54, 56.)

Mietin paljon kohderyhmääni ja sitä, millä tavalla oppaaseen kirjoittaisin, kuinka helpolla ja selkeällä kielellä minun tulisi kirjoittaa. Mietin sanavalintoja, kokeilin erilaisia fontteja ja kirjainkokoja. Pohdin sitä, pitäisikö minun laittaa oppaaseen kuvia vai ei. Päädyin sitten käyttämään muutamia Papunetistä löytämiäni kuvia ja laitoin ne oppaaseen tukemaan tekstiä. Halusin, että opas mukailisi pääosin raportin teoriaosuutta, mutta oppaaseen lisäsin myös joitain osuuksia, joita ei raportin teoriasta löydy. Tässä vaiheessa kirjoitin oppaaseen puhtaaksi kaiken sen, mitä luonnosteluvaiheessa olin ajatellut oppaaseen kirjoittavani. Oppaan ulkonäköä muutin tässä vaiheessa; vaihdoin PowerPointin diojen teeman erilaiseksi kuin mitä se oli luonnosteluvaiheessa, ja tällöin myös tekstin fontti muuttui. Tämä muutos miellytti minua ja jätin sen sellaiseksi.

Kaikkien tuotemuotojen kehittämisessä tarvitaan palautetta ja arviointia. Parhaita keinoja tähän on esitellä tuotetta sen valmisteluvaiheessa. Koekäyttäjät voivat olla tuotekehitysprosessiin osallistuvat tuotteen tilaajat ja asiakkaat. Kun tuote mahdollisten eri versioiden jälkeen valmistuu, alkaa sen viimeistely saadun palautteen pohjalta. Viimeistely voi pitää sisällään esimerkiksi yksityiskohtien hioamista tai käyttö- tai toteutusohjeiden laadintaa. (Jämsä & Manninen 2000, 80-81.)

Kun olin saanut omasta mielestäni kaiken olennaisen kirjoitettua ja oppaan ulkonäkö oli myös kunnossa, lähetin sen PDF-tiedostona sähköpostitse toimeksiantajilleni. Annoin heille noin viikon verran aikaa tutustua oppaaseen ja sen jälkeen he saivat antaa palautetta minulle sähköpostitse siitä, miltä opas heidän mielestään vaikutti ja kuinka hyvin se palveli heidän tarpeitaan. He saivat tuoda kehittämisideoita sen suhteen, mitä oppaaseen kannattaisi vielä lisätä.

Molemmilta toimeksiantajilta tuli hyvää palautetta oppaan ulkonäöstä, esimerkiksi että se oli siisti ja miellyttävä. Sisältöön oltiin myös tyytyväisiä, se oli selkeää ja ymmärrettävää ja kuvien koettiin selkeyttävän asiaa. Oppaan nähtiin antavan hyvät perustiedot kehitysvammaisten seksuaalisuuden käsittelyyn ja siinä oli hyviä puheeksioton malleja. Toinen toimeksiantaja kertoi, että heillä sosiaalisessa tarinassani käyttämäni eläinhahmot eivät välttämättä toimisi vaan he käyttäisivät mieluummin ihmisten nimiä. Kehitysideoita tuli muutama. Toimeksiantajilta tuli toivetta, että internetin ja sosiaalisen median käyttöä voisi käsitellä oppaassa, että miten asiakkaan kanssa keskustellaan sosiaalisessa mediassa käyttäytymisestä ja sen vaaroista. Lisäksi toivottiin, että oppaan kuvista voisi tehdä niin sanottuja pictokuvia, että niille olisi oma osuus, josta ne voitaisiin kopioida ja ottaa käyttöön. Näiden lisäksi toivottiin vielä, että oppaassa olisi joitain video- tai nettisivulinkkejä videoihin, joita voisi näyttää asiakkaalle.

Toimeksiantajieni palautteen ja kehitysideoiden pohjalta tein oppaaseen Seksuaalisuus internetissä-osion, jossa käsitelin internetissä ja sosiaalisessa mediassa käyttäytymistä ja esimerkiksi sitä, ettei kaikki internetissä ole sitä miltä näyttää ja että siellä voi esiintyä ahdistelua. Lisäksi tein erillisen Word-tiedoston (liite 2), johon kopioin kaikki oppaassa käyttämäni kuvat. Näin työntekijät voisivat ne helposti tulostaa ja ottaa omaan käyttöön, ilman, että heidän tarvitsisi aina tuoda opasta mukana, jos he haluaisivat näyttää jotakin yksittäistä kuvaa. Yhtenä kehitysideana oli lisäksi vielä erilaisten asiakkaille näytettävien videolinkkien liittäminen oppaaseen. Etsin Googlen ja YouTuben kautta erilaisia seksuaalisuuteen liittyviä suomenkielisiä videoita. Hyviä ja selkeitä, informatiivisia videoita oli hankala löytää, mutta lopulta löysin muutaman, jotka laitoin oppaaseen. Halusin

myös laittaa mukaan muutaman netistä löytyvän seksuaalisuuteen liittyvän oppaan, joiden ajattelin olevan hyödyllisiä työntekijöille ja asiakkaille.

5 EETTISYYS

Eettiset kysymykset ovat ihmisarvoon, itsemääräämisoikeuteen ja yksityisyyteen liittyviä kysymyksiä. Etiikka ja moraali ovat erityisesti läsnä tilanteissa, joista selviytymiseen ei ole olemassa yksiselitteistä ratkaisua ja joissa jokainen valinta sisältää jotakin myönteistä sekä jotakin kielteistä. Eettinen ajattelu on kyky pohtia omien ja yhteisön arvojen kautta sitä, mikä on jossain tilanteessa oikein ja mikä väärin. Tutkimusetiikka voidaan rajata koskemaan vain tieteen sisäisiä asioita, mutta se voidaan määritellä myös tutkijoiden ammattietiikaksi, johon kuuluvat eettiset periaatteet, normit, arvot ja hyveet, joita tutkijan tulisi noudattaa. (Kuula 2006, 21, 23.) Tutkimusetiikan lisäksi on myös huomioitava voimassa oleva lainsäädäntö, sillä jokaisessa tutkimuksessa on yksityisyyttä ja tekijänoikeuksia koskevia asioita. Tutkijan tulee ratkaista nämä voimassa olevien normien mukaisesti. Lainsäädäntö ja tutkimusetiikka ovat kaikille samat olipa kyseessä sitten opinnäytetyötään tekevä opiskelija tai ammattitutkija. (Vilka 2007, 91.)

Tutkimuksesta on oltava hyötyä tutkittavalle joukolle eikä tutkimusaineiston kerääminen saa aiheuttaa vahinkoa tai haittaa kohderyhmälle, tutkimuspaikalle tai muulle ympäristölle. Tutkijan on tarkkaan pohdittava, millaisia ilmaisuja hän voi tutkittavistaan käyttää. Ilmaisut eivät saa olla loukkaavia, tyypitteleviä tai epäkunnioittavia tutkittavia kohtaan. Tutkijan tulee välttää ilmaisuja, jotka voivat johtaa tutkittavat halveksunnan, pilan tai vihan kohteeksi. Kielteinen ilmaisutyyli saattaa leimata tutkittavan ryhmän, tutkimusalan tai jopa koko tieteenalan. Tutkija ei edusta pelkästään itseään vaan myös oppiainettaan ja tiedeyhteisöään. (Vilka 2007, 99, 164.)

Opinnäytetyöni liittyy seksuaalisuuteen ja sen puheeksi ottamiseen kehitysvammaisten asumisyksikössä. Aihetta valitessani jouduin paljon miettimään sitä, voinko tutkia ja kirjoittaa aiheesta eettisesti eli niin, ettei se loukkaa ketään tai ole kenellekään vahingollinen. On erittäin tärkeää kunnioittaa tutkimuksessa mukana olevia ihmisiä ja heidän oikeuksiaan. Minun tuli huomioida se, etten omalla toiminnallani, esimerkiksi tiettyjä ilmaisuja käyttämällä aiheuttaisi tai lisäisi negatiivisia suhtautumistapoja tutkimukseni kohderyhmääni kohtaan. Minun oli pohdittava sitä, miten tutkimukseni hyödyttäisi sekä asiakkaita että organisaatiota.

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeiden lähtökohta on se, että tutkimuksen luotettavuuden ja uskottavuuden paras takaaja on hyvien tieteellisten menettelytapojen noudattaminen (Kuula 2006, 34). Tutkijan on toteuttava tutkimuksensa tieteelliselle tutkimukselle asetettujen vaatimusten mukaisesti. Vaatimukseen kuuluvat esimerkiksi se, että tutkimus tuottaa jotakin uutta ja että se on hyödyllinen muille, tutkimuskohde on täsmällisesti määritelty, tutkimuksessa on käytetty teorioita ja teoreettisia käsitteitä, tutkimus noudattaa tutkimusetiikkaa sekä se, että tutkimus mittaa sitä, mitä sen on tarkoituskin mitata. (Vilka 2007, 154.)

Ihmistieteiden eettiset normit perustuvat pääsääntöisesti neljään lääketieteeseen kehitettyyn periaatteeseen; hyötyperiaatteeseen, vahingon välttämisen periaatteeseen, autonomian kunnioittamisen periaatteeseen sekä oikeudenmukaisuuden periaatteeseen. Normeihin sisältyy myös aina tutkittavia koskevien tietojen luottamuksellisuuden turvaaminen. Ihmistieteissä tutkimuseettisten normien keskeinen lähtökohta on näin ollen ihmisen kunnioittaminen. (Kuula 2006, 59-60.)

Opinnäytetyöni aihe on erityisen sensitiivinen, käsittelee se kahta erityistä ja arkaluontoista tutkimusaihetta; vammaisuutta sekä seksuaalisuutta. En kuitenkaan varsinaisesti tutkinut kehitysvammaisia itsessään, vaikkakin tarvitsin joitain yleisiä tietoja heistä työntekijöiden välityksellä, jotta pystyin kokoamaan toimeksiantajan tarpeita vastaavan oppaan. Arkaluonteisiksi todettuja asioita lain määritelmän mukaan ovat tutkittavien sosiaalietuuksia, terveydentilaa, seksuaalista suuntautumista, uskonnollisuutta, rikoksia sekä poliittisia asenteita koskevat asiat. Toisaalta kulttuurisilla ja tilannekohtaisilla tekijöillä on merkitystä siinä, mikä on arkaluonteista ja mikä ei. Jokin tutkijan mielestä vähäpätöinen asia voi olla tutkittaville hyvin merkittävä asia. Arkaluonteisuuden määrittely kannattaakin toisinaan jättää tutkittaville itselleen. Usein henkilöt, jotka kokevat tutkimuksen aihepiirin itselleen liian arkaluonteiseksi, eivät osallistu tutkimukseen lainkaan. (Kuula 2006, 135-136.)

Kehitysvammaisen seksuaalisuudessa on erityisen tärkeänä huomioitava kehitystaso eikä tuijotta pelkkää ikää. Opinnäytetyöni on rakentunut seksuaalisuuden puheeksioton temalle kehitysvammaisia asiakkaita ajatellen, mutta se ei

tarkoita, että seksuaalisuutta pitäisi jotenkin väkisin ujuttaa heidän elämäänsä. On turha selittää vaikeasti kehitysvammaiselle 30-vuotiaalle seksistä ja seksileluista, mikäli hän kehitystasoltaan vastaa kolmevuotiasta. Ei kukaan menisi kertomaan kolmevuotiaalle sellaisia asioita. Ei hän sellaista puhetta ymmärrä ja tällainen voi aiheuttaa vain suurta hämmennystä.

Hyvä tutkimuksen tulee noudattaa hyvää tieteellistä käytäntöä, mikä tarkoittaa sitä, että tutkimuksen kysymyksenasettelu, tavoitteet, aineiston kerääminen ja käsittely, tulosten esittäminen sekä aineiston säilytys eivät loukkaa tutkimuksen kohderyhmää, tiedeyhteisöä eikä hyvää tieteellistä tapaa. Tutkija on aina vastuussa tutkimuksessaan tekemistään valinnoista ja niihin liittyvistä perusteluista. Hyvään tieteelliseen tapaan kuuluvat muun muassa varuillaan olo ja herkkyyseettisissä kysymyksissä, toisten töiden asianmukainen ja kunnioittava käyttö, eettisesti kestävien tiedonhankinta-, tutkimus- ja arviointimenetelmien käyttö, tutkitavan oikeus kieltäytyä tai vetäytyä tutkimuksesta sekä yleinen huolellisuus, tarkkuus ja rehellisyys tutkimustyössä. (Vilka 2007, 90-91.)

Toisten töiden kunnioittaminen on osa hyvää tieteellistä käytäntöä ja se tarkoittaa, että lähteitä käytetään ja niihin viitataan asianmukaisesti. Toisen työn tuloksia tulee selostaa kunnioittavasti eikä toisen tutkijan tuottamaa tietoa saa vääristellä tai vähätellä. (Vilka 2007, 165-166.) Opinnäytetyön tekijänä suhtauduin kriittisesti työssäni käytettäviin lähteisiin ja huomioin niiden luotettavuuden, monipuolisuuden ja ajankohtaisuuden. Pyrin opinnäytetyötä tehdessäni löytämään mahdollisimman tarkkoja lähdetietoja ja suosimaan alkuperäislähteitä. Varmistin lähteiden totuudenmukaisuuden etsimällä samoja tietoja muista lähteistä. Mikäli ne olivat yhteneväiset, lähde oli mielestäni luotettava ja otin sen mukaan opinnäytetyöhöni. Merkitsin käyttämäni lähteet Lapin ammattikorkeakoulun ohjeiden mukaisesti, ja ne löytyvät sekä tekstiviitteistä että lähdeluettelosta. Toimin rehellisesti ja kunnioitin muiden tutkijoiden tekemiä teoksia viittaamalla niihin asianmukaisesti.

Eettisesti kestävä tutkimus pyrkii olemaan siihen osallistuneille henkilöille hyödyllinen ja se olikin opinnäytetyöni yksi lähtökohdista; halusin auttaa tutkimukseeni

osallistuvia työntekijöitä tuottamalla heille hyödyllisen oppaan ja näin ollen opinnäytetyöni tavoite saatiin toteutettua, sillä oppaan avulla seksuaalisuudesta voidaan toivottavasti helpommin ja avoimemmin puhua, eli seksuaalioikeuksien sekä itsemääräämisoikeuden rooli vahvistuu.

Etiikan ja hyvien tieteellisten käytäntöjen näkökulmasta koen, että opinnäytetyöni onnistui. Eettisyys näyttäytyy opinnäytetyössäni esimerkiksi siinä, että pidin toimeksiantajani mukana prosessissa, kerroin heille alusta saakka, mitä olen tekemässä ja mihin he olisivat suostumassa, kerroin myös heille opinnäytetyöni etenemisestä aika ajoin. Kun mietin ilmaisujen käyttöä, kehitysvamma -termi tuotti välillä päänvaivaa. En halunnut aina tuoda ilmi ensimmäisenä kehitysvammaa puhuessani ihmisestä, mutta toisaalta opinnäytetyössäni kehitysvamma on tärkeässä roolissa enkä tiennyt, miten muuten asian ilmaisisin. On kuitenkin ikävää, että kehitysvammainen tietyllä tavalla leimautuu, hän on aina oman vammansa kantaja ja vamma nähdään helposti ennen ihmistä siellä vamman takana. Pyrin kuitenkin kirjoittamaan kehitysvammasta niin, ettei siitä jäisi negatiivinen kuva lukijalle, painotin kehitysvammaisten oikeuksia yhdenvertaiseen seksuaalisuuteen ja sen toteuttamiseen ja toin keinoja seksuaalisuuden puheeksi ottamiseen kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa.

6 POHDINTA

Seksuaalisuus on osoittautunut vaikeaksi aiheeksi ottaa puheeksi sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisille. Ei uskalleta puhua, ei tiedetä millaisilla termeillä puhua, ei myöskään tiedetä, kenen tehtävä seksuaalisuuden puheeksiotto oikeastaan edes on, ei ole yksinkertaisesti välineitä siitä puhumiseen. Tavoitteenani opinnäytetyölleni oli, että kehitysvammaisten asumisyksiköissä työskentelevät saisivat apua ja työkaluja siihen, miten puhua seksuaalisuudesta ja siihen liittyvistä asioista kehitysvammaisten kanssa. Toiveeni oli, että oppaan myötä seksuaalisuudesta puhumisesta tulisi helpompaa ja avoimempaa. Tällä edistettäisiin niin työntekijöiden tietoisuutta seksuaalisuudesta kuin myös kehitysvammaisten seksuaalioikeuksien ja itsemääräämisoikeuden toteutumista. Mielestäni onnistuin tavoitteissani hyvin ja koen, että oppaasta tuli selkeä ja monipuolinen teos seksuaalisuuden puheeksioton tueksi.

Opinnäytetyönäni valmistettu opas (liite 3) on tarkoitettu kehitysvammaisten parissa työskenteleville ja pyrin kirjoittamaan sen selkeään muotoon niin, että sitä olisi helppo soveltaa kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa joutumatta miettimään liikaa sitä, miten kääntää oppaassa olevat asiat sellaiselle kielelle, että asiakkaat ne ymmärtäisivät. Pyrin keskittymään teoriaa kirjoittaessani seksuaalisuuteen yleisellä tasolla, mutta kehitysvammaisuuden näkökulma oli kuitenkin läsnä. Jokainen ihminen on seksuaalinen, vammaisuus ei millään lailla poista ihmisen seksuaalisuutta. Kehitysvammaisilla on samat oikeudet ja tarpeet seksuaalisuuteen liittyen. Vamma saattaa kuitenkin tuoda omia haasteita ja erityispiirteitä seksuaalisuuteen, sen kokemiseen ja ilmaisemiseen. Kehitysvammaisille seksuaalisuuden puheeksi otossa ja esimerkiksi seksuaalikasvatuksessa on asioita, joita on hyvä ottaa huomioon. Seksuaalisuudesta puhumisen on oltava riittävän selkeää ja yksinkertaista ja siinä olisi tärkeää käyttää useita eri menetelmiä, kuten kuvia ja viittomia, jotta varmistetaan se, että asiakas ymmärtää. Asiakkaan kehitystaso on tärkeä asia huomioida, jotta tiedetään, millä tavoin seksuaalisuudesta voi asiakkaan kanssa keskustella.

Raportin teoriaosuudessa päätavoitteeni oli kirjoittaa seksuaalisuuden puheeksi otosta. Koin tärkeäksi kirjoittaa teoriaosuuden alkuun kuitenkin seksuaalisuudesta yleisestikin, sillä sen merkitystä ei aina ihan ymmärretä ja seksuaalisuus

on edelleen tabu yhteiskunnassamme. Jotta seksuaalisuus voidaan ylipäättään ottaa puheeksi, tarvitaan ymmärrystä seksuaalisuudesta ja sen merkityksestä ihmiselle. Halusin tuoda teoriaosuudessa esiin myös seksuaalioikeuksia, koska ne ovat kaiken perustana ja seksuaalisuuden puheeksioton tärkeys liittyy vahvasti niihin, esimerkiksi ihmisen oikeuteen saada tietoa seksuaalisuudesta. Teoriaosuudessa esillä on lisäksi seksuaalikasvatus, sillä se olennaisesti liittyy seksuaalioikeuksiin ja myös puheeksi ottamiseen. Seksuaalikasvatuksen merkitys on suuri ja esimerkiksi kehitysvammaisille tarjottu seksuaalikasvatus on usein puutteellista.

Tarkoitukseni oli, että opinnäytetyönäni syntynyt opas ja raportin teoria tukisivat toisiaan ja että opas vastaisi pääpiirteittäin sitä, mitä olen teoriaosuuksissa kirjoittanut, lyhennettynä ja tiivistettynä tosin. En halunnut, että opas koostuisi pelkästä teoriasta ja kuten toimeksiantajiltanikin tuli toivetta, opas saisi olla enemmän käytännöllinen. Kaikki se, mitä oppaasta löytyy, ei kuitenkaan ole raportin teoriaosuudessa, sillä esimerkiksi itsetyydytyksestä ja apuvälineistä kirjoittamisesta ja niiden ohjeistamisesta koin, että nämä olisi helpompi pitää vain oppaassa. Ajattelin, että raportin teoriaosuudessa näistä aiheista olisi vain tullut irrallinen kappale. Lisäksi esimerkiksi kehittelyvaiheessa oppaaseen lisätty osuus seksuaalisuudesta internetissä ei ole sisällytetty raporttiin. Oppaan ja raportin teoriaosuuksien lähteet eroavat jonkin verran toisistaan, sillä oppaassa pyrin etsimään lähinnä käytännönläheistä tietoa, ohjeita ja vinkkejä.

Opinnäyteprosessi oli kokonaisuudessaan mielenkiintoinen ja antoisa, vaikkakin työläs, sillä aiempaa kokemusta tuotteen kehittamisestä ei ollut. Opinnäytetyön aloittaminen oli haastavaa, sillä oli vaikeaa muodostaa selkeää kokonaisuutta aiheesta, mutta opinnäytetyön edetessä tämä helpotti. Välillä koin vaikeaksi jakaa ajankäyttöä muiden kouluasioiden ja opinnäytetyön kesken ja tuntui, ettei pääse oikein millään eteenpäin kummassakaan. Opinnäytetyö tuntui ajoittain ajautuvan umpikujaan ja erityisesti silloin tuntui vaikealta tehdä sitä, kun ei tiennyt mitä kirjoittaa.

Opinnäytetyöprosessi oli kuitenkin hyvin opettavainen kokemus minulle. Opin soveltamaan aikataulutusta ja priorisoimaan asioita. Kehityin kirjoittajana ja myös

luotettavien lähteiden etsijänä. Oppaan laatiminen opetti luomaan tekstistä helpposti luettavaa ja sisältämään olennaiset asiat. Oppaan teossa haasteellista oli ennen kaikkea olennaisen tiedon sisällyttäminen, sillä piti miettiä mikä on olennaista tietoa ja mikä ei, tekstiä oli karsittava, jottei oppaasta tulisi liian pitkää. Opinnäytetyöprosessin aikana sain paljon lisätietoa seksuaalisuudesta, seksuaalioikeuksista ja -kasvatuksesta. Lisäksi tietouteni lisääntyi myös seksuaalisuuden puheeksi ottamisesta, sen eri malleista sekä asioista, jotka on hyvä huomioida. Opinnäytetyöni kautta saamaani tietoa voin hyödyntää tulevassa työssäni kehitysvammaisten parissa ja viedä tietoa aiheesta myös esimerkiksi kollegoille.

Jatkokehittämissideana opinnäytetyölleni voisi olla jonkinlaisen tapahtuman, esimerkiksi työpajan järjestäminen kehitysvammaisten asumisyksiköissä, liittyen seksuaalisuuteen ja puheeksi ottamiseen. Mukana voisi olla myös kehitysvammaisten vanhempia tai muita läheisiä kuulemassa, tekemässä ja oppimassa. Työpajassa seksuaalikasvatuksen osalta tulisi välittyä se viesti, että vammaisilla henkilöillä on samat seksuaalioikeudet kuin vammattomillakin ja että he ovat aivan yhtä lailla seksuaalisia kuin muutkin. Seksuaalikasvatuksella onkin tärkeä rooli erilaisten tabujen ja ennakkoluulojen sekä asenteiden rikkomisessa. Mielestäni myös monikulttuurisuustyössä seksuaalisuudesta pitäisi puhua enemmän ja avoimemmin. Eri maista ja kulttuureista tulevat eivät välttämättä ole saaneet kunnollista seksuaalikasvatusta eivätkä he ehkä tiedä seksuaalioikeuksistaan. Olisi kin todella tärkeää puhua heidän kanssaan, ohjeistaa, opastaa sekä tukea heitä seksuaalisuutta koskevissa asioissa.

LÄHTEET

Airisto, N. 2019. Miten seksuaalisuuden puheeksi ottamisesta tulee luonteva osa sote-ammattilaisen työtä? Kysely: Seksuaalisuuden aihepiireistä halutaan enemmän koulutusta. Viitattu 17.11.2020. <https://www.medi uutiset.fi/uutiset/miten-seksuaalisuuden-puheeksi-ottamisesta-tulee-luonteva-osa-sote-ammattilaisen-tyota-kysely-seksuaalisuuden-aihepiireista-halutaan-enemman-koulutusta/c66a9057-82a0-4cd9-81d0-49a331228d17>

Better Health. 2019. Cognitive disability and sexuality. Viitattu 17.11.2020. <https://www.betterhealth.vic.gov.au/health/conditionsandtreatments/intellectual-disability-and-sexuality>

Henttonen, P. 2021. Oikeus seksuaalisuuteen. Tukiliitto. Pohjautuu Pia Henttonen esseeeseen teoksessa Nordeman, Margareta. 1999. Utvecklingsstörning och sexualitet. Viitattu 10.1.2021. <https://www.tukiliitto.fi/tukiliitto-ja-yhdistykset/kehittamistoiminta/paattyneet-hankkeet/enemman-otetta-ja-osallisuutta-seka-enemman-otetta-omaan-elamaan/oikeus-seksuaalisuuteen/>

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2009. Tutki ja kirjoita. 15. uudistettu painos. Kariston Kirjapaino Oy. Hämeenlinna.

Honkanen, N. 2017. Onnelliseksi – seksuaalisuus läpi elämänkaaren. Printon Trükikoda. Viro.

Ihme, A. & Rainto, S. 2019. Näkökulmia seksuaali- ja lisääntymisterveyteen. ePooki. Oulun ammattikorkeakoulun tutkimus- ja kehittämistyön julkaisut. Viitattu 5.3.2021. <http://www.oamk.fi/epooki/index.php?cID=1844>

Ilmonen, K., Korhonen, E., Lipsanen, L., Kaukoranta, R. & Kotiranta, S. (toim.) 2019. Seksuaalioikeudet. Väestötietosarjan osa 29. Nord Print Oy. Helsinki. Viitattu 26.11.2020. https://www.hyvakysymys.fi/uploads/2019/12/12839351-valmiswebseksuaalisuusoiikeus_julkaisu_2019_sisus_web.pdf

Ilmonen, T. 2006. Seksuaalineuvonta. Teoksessa Apter, D., Väisälä, L. & Kaimola, K. (toim.) Seksuaalisuus. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä. 41-59.

Jämsä, K. & Manninen, E. 2000. Osaamisen tuotteistaminen sosiaali- ja terveysalalla. Tummavuoren kirjapaino Oy. Tammi. Vantaa.

Kehitysvammaliitto. 2016. Kehitysvammaisuus. Viitattu 1.3.2021. <https://www.kehitysvammaliitto.fi/kehitysvammaisuus/>

Kilpiä, J., Kurka, L. & Ruuhilahti, S. 2011. Nuorten seksuaalineuvonta. Teoksessa Ritamo, M., Ryttyläinen-Korhonen, K. & Saarinen, S. (toim.) Seksuaalineuvonnan tueksi. Osa I: Seksuaalineuvojana toimiminen. Osa II: Esimerkkejä seksuaalineuvonnan käytänteistä. THL raportti 27/2011. 51-62. Viitattu 27.11.2020. <http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/80221/638fa3f5-4df4-4dc8-86e9-37e0d9db7a9c.pdf?sequence=1&isAllowed=y%20SEKSUAALINEUVONNAN%20TU-EKSI>

Klemetti, R. & Raussi-Lehto, E. (toim.) 2016. Edistä, ehkäise, vaikuta – seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelma 2014-2020. 3. tarkennettu painos. Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy. Tampere. Viitattu 26.11.2020. http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/116162/THL_OPAS33_VERKKO9.3.2016.pdf?sequence=3&isAllowed=y

Korhonen, E. & Mäkinen, I. (toim.) 2011. Ilman esteitä. Vammaisten seksuaalioikeudet ja kehitys. Väestötietosarjan osa 23. Nord Print Oy Helsinki. Viitattu 26.11.2020. <https://vaestoliitto-fi-bin.directo.fi/@Bin/f131755483fab3d170cf45bc42e21bdf/1590410262/application/pdf/1191805/IlmanEsteit%C3%A4-%20vammaisten%20seksuaalioikeudet%20ja%20kehitys.pdf>

Kuula, A. 2006. Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Vastapaino. Tampere.

Luoma-Aho, K. & Lekola, S. 2011. Seksuaalineuvonta kehitysvammaisten ihmisten parissa. Teoksessa Ritamo, M., Ryttyläinen-Korhonen, K. & Saarinen, S. (toim.) Seksuaalineuvonnan tueksi. Osa I: Seksuaalineuvojana toimiminen. Osa II: Esimerkkejä seksuaalineuvonnan käytänteistä. THL raportti 27/2011. 110-118. Viitattu 27.11.2020. <http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/80221/638fa3f5-4df4-4dc8-86e9-37e0d9db7a9c.pdf?sequence=1&isAllowed=y%20SEKSUAALINEUVONNAN%20TU-EKSI>

Lydén, H. & Lindroos, L. 2021. Seksuaalisuuden puheeksiotto. Päihdelinkki. Viitattu 5.3.2021. <https://paihdelinkki.fi/fi/tietopankki/tyon-tueksi/seksuaalisuus-ja-sukupuolen-moninaisuus-paihdeetyossa/seksuaalisuuden-puheeksiotto>

Maailman terveysjärjestön (WHO) Euroopan aluetoimisto ja BZgA. 2010. Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa. Suuntaviivat poliittisille päättäjille, opetus ja terveydenhoitoalan viranomaisille ja asiantuntijoille. Alkuperäinen teos: Standards for Sexuality. Education in Europe. A framework for policy makers, educational health authorities and specialists. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Viitattu 30.7.2020. <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/80220/039844e2-c540-4e81-834e-6f11e0218246.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Puustinen, U. 2017. Seksi puhutti JHL:n hoito- ja hoivapäivässä: Milloin on lupa koskea? Motiivilehti. Viitattu 14.11.2020. <https://motiivilehti.fi/lehti/artikkeli/seksi-puhutti-jhln-hoito-ja-hoivapaivassa-milloin-lupa-koskea/>

Ryttyläinen, K. & Valkama, S. 2010. Seksuaalisuus hoitotyössä. Edita Prima. Helsinki.

Santalahti, T. & Lehtonen, M. 2016. Seksuaaliterapia. PS-kustannus. Bookwell Oy, Juva.

Shah, S. 2017. "Disabled People Are Sexual Citizens Too": Supporting Sexual Identity, Well-being, and Safety for Disabled Young People. Viitattu 30.11.2020. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/feduc.2017.00046/full>

Sinisaari-Eskelinen, M., Jouhki, M-R., Tervo, P. & Väisälä, L. 2016. Työkaluja seksuaalisuuden puheeksi ottamiseen: Plissitistä Betteriin. Julkaisussa Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti, Vol. 53 Nro 4. 286-293. Viitattu 17.11.2020. <https://journal.fi/sla/article/view/59673>

THL. 2019a. Seksuaalikasvatus. Viitattu 25.11.2020. https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/tyon_tueksi/seksuaalikasvatus

THL. 2019b. Seksuaalisuus puheeksi. Viitattu 30.9.2020. https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/tyon_tueksi/menetelmat/seksuaalisuus-puheeksi

Tukiliitto. 2021. Tietoa kehitysvammasta. Viitattu 1.3.2021. <https://www.tukiliitto.fi/tietoa-kehitysvammasta/>

Vernerin. 2017. Kehitysvammaisuuden syyt. Viitattu 1.3.2021. <https://verneri.net/yleis/kehitysvammaisuuden-syyt>

Vernerin. 2014a. Mitä seksuaalisuus on? Viitattu 14.11.2020. <https://verneri.net/yleis/mita-seksuaalisuus-on>

Vernerin 2014b. Tuen tarve vaihtelee. Viitattu 6.2.2021. <https://verneri.net/yleis/tuen-tarve-vaihtelee>

Vernerin. 2013a. Puheeksi ottaminen. Viitattu 30.9.2020. <https://verneri.net/yleis/puheeksi-ottaminen>

Vernerin. 2013b. Seksuaalikäsymykset: Plissit-malli. Viitattu 9.10.2020. <https://verneri.net/yleis/seksuaalikäsymykset-plissit-malli>

Vernerinen. 2015. Vaikeimmin vammaiset ihmiset. Viitattu 15.12.2020. <https://verneri.net/yleis/vaikeimmin-vammaiset-ihmiset>

Vilka, H. 2007. Tutki ja mittaa. Määrällisen tutkimuksen perusteet. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.

Vilka, H. & Airaksinen, T. 2003. Toiminnallinen opinnäytetyö. Tammi. Helsinki.

Väestöliitto. 2020. Seksuaalioikeudet ja -kasvatus. Viitattu 26.11.2020. <https://www.vaestoliitto.fi/kansainvalisyys/tietoa-seksuaalioikeuksista/seksuaalioikeudet-ja-kasvatus/>

Väestöliitto. 2018. Mitä ovat seksuaalioikeudet? Viitattu 26.11.2020. <https://www.hyvakysymys.fi/artikkeli/mita-ovat-seksuaalioikeudet/>

World Association for Sexual Health. 2014. Seksuaalioikeuksien julistus. Viitattu 20.10.2020. <https://worldsexualhealth.net/wp-content/uploads/2013/08/DSR-Finnish.pdf>

LIITTEET

- Liite 1. Kyselylomake toimeksiantajille
- Liite 2. Pictokuvat
- Liite 3. Opas

Liite 1

Kysely henkilökunnalle liittyen seksuaalisuuden puheeksiottoon ja sen edistämiseen kehitysvammaisten ryhmäkodissa

Asukkaat

- ❖ Millainen kehitystaso ryhmäkodin asukkailla on?
- ❖ Miten kommunikaatio ja ymmärrys onnistuvat, tarvitaanko esimerkiksi kuvakortteja tai viittomia?
- ❖ Minkä ikäisiä asukkaat ovat?

Seksuaalitietämys

- ❖ Minkä verran seksuaalisuudesta tällä hetkellä puhutaan ryhmäkodissa?
- ❖ Kuinka hyvin asukkaat tuntevat seksuaalisuuteen liittyviä asioita?
- ❖ Kuinka hyvin työntekijät tuntevat seksuaalioikeuksia?

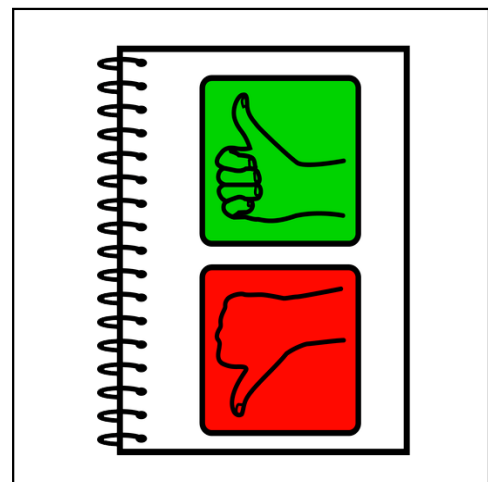
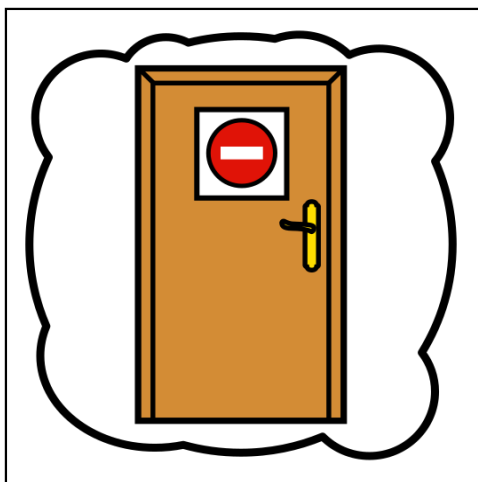
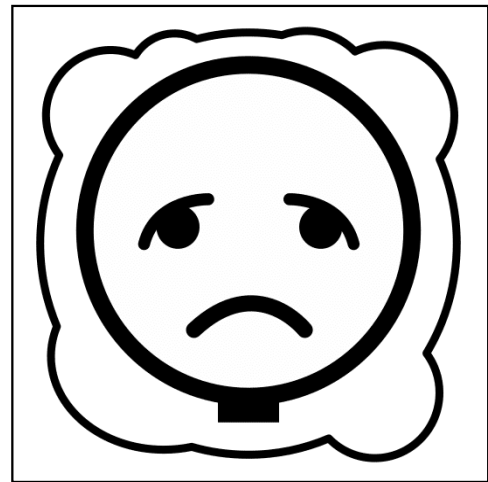
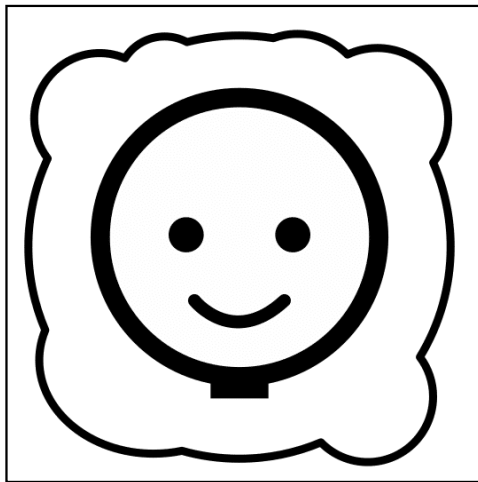
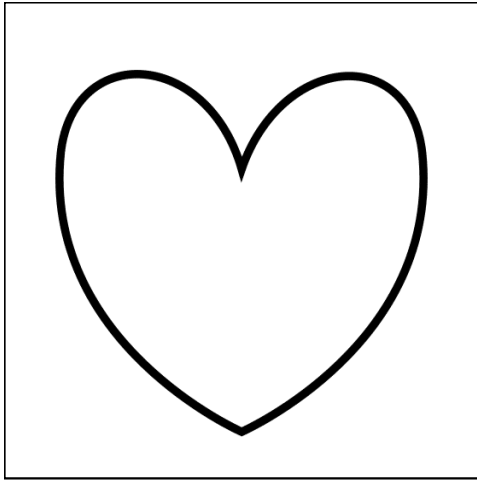
Arvopohja

- ❖ Miten seksuaalioikeudet näyttäytyvät ryhmäkodin arjessa?
- ❖ Millainen asennoituminen ryhmäkodissa on ylipäätään seksuaalisuuteen?
- ❖ Miten ryhmäkodissa suhtaudutaan esimerkiksi seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin?
- ❖ Vaikuttavatko jotkin asenteet tai ennakkoluulot seksuaalisuudesta puhumiseen?
- ❖ Onko ilmapiiri suvaitsevainen ja turvallinen?
- ❖ Koetko työntekijänä haastavaksi ottaa esille seksuaalisuuden asiakkaan kanssa?

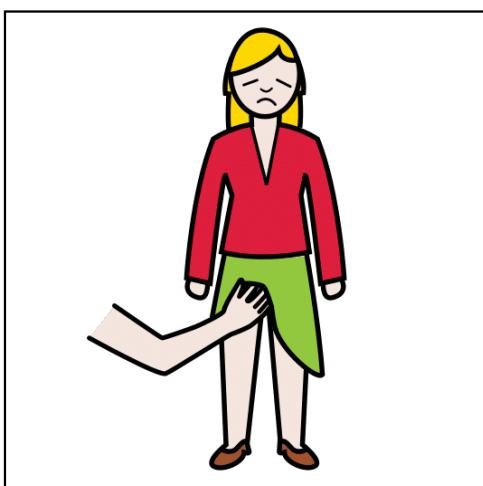
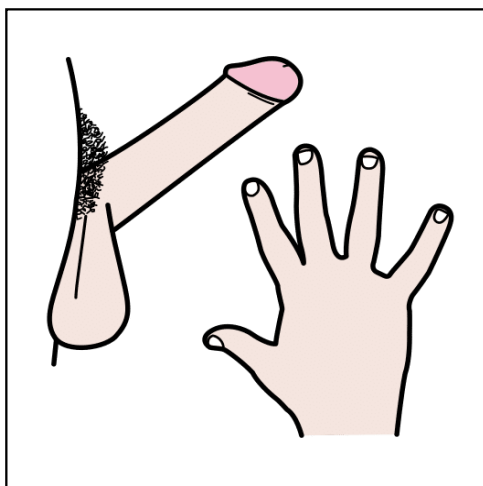
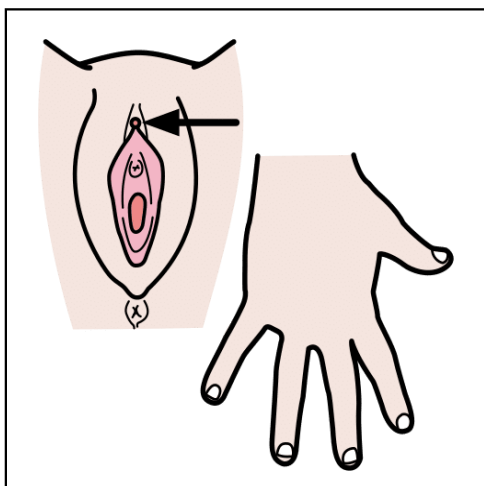
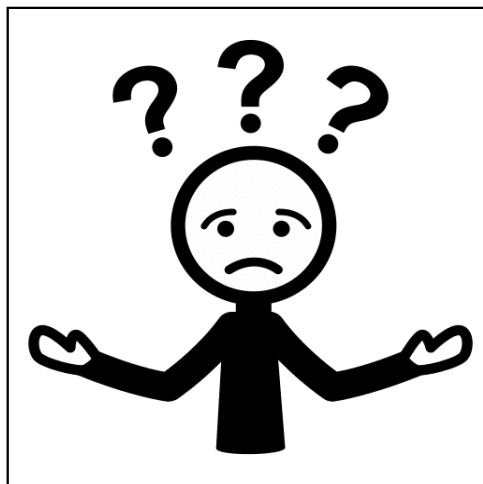
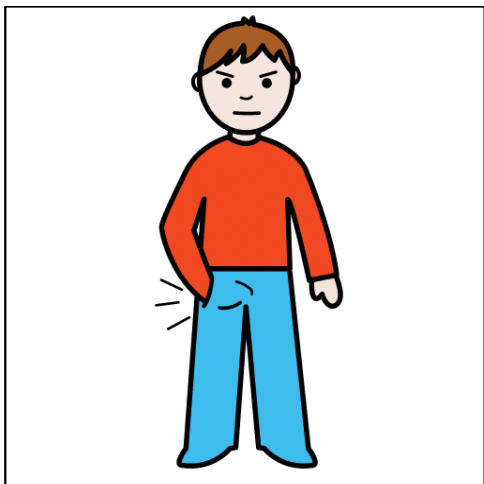
Opas

- ❖ Mihin tarkoitukseen opasta halutaan ensisijaisesti hyödyntää? (Seurustelu, seksi, yleisesti seksuaalikasvatus...)
- ❖ Onko mahdollisuuksia tarpeen mukaan hankkia esimerkiksi apuvälineitä seksiin?
- ❖ Onko joitain tilanteita, joissa seksuaalisuuden puheeksioton opasta olisi voitu tarvita?

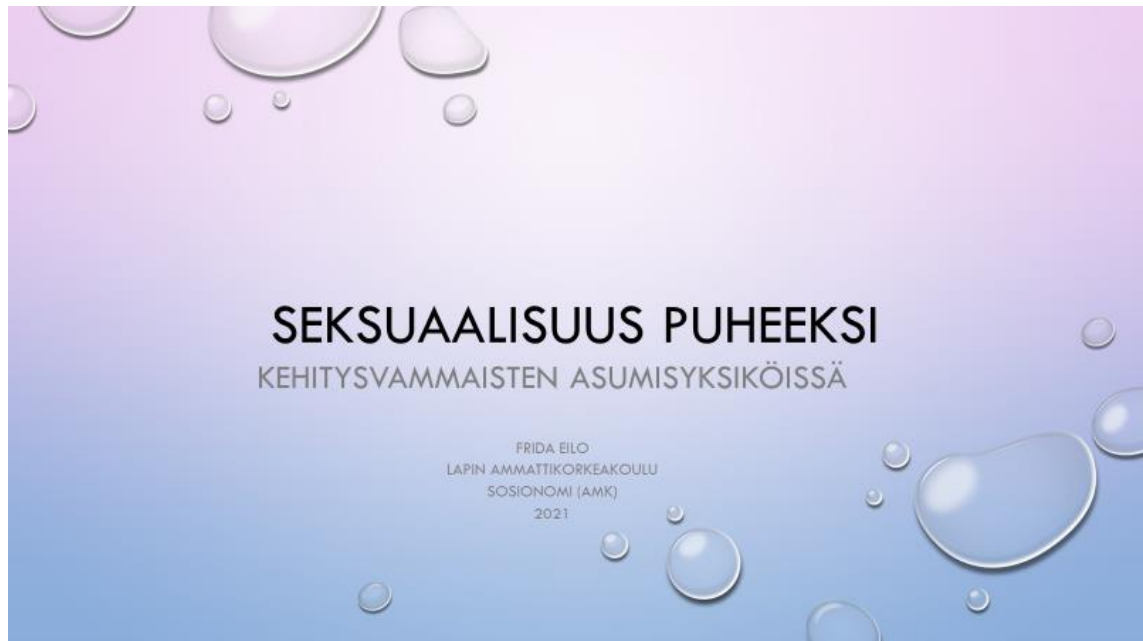
Liite 2 1(2)

Liite 2 2(2)

Liite 3 1(12)

ALKUUN

- TÄMÄ OPAS ON LUOTU TOIMEKSIANTAJILLENI KAHDELLE KEHITYSVAMMAISTEN ASUMISYKSIKÖLLE, HEIDÄN TARPEISIINSA LIITTYEN SEKSUAALISUUDEN PUHEEKSI OTTOON KEHITYSVAMMAISTEN PARISSA
- TOIVON, ETTÄ OPAASTANI TULI ODOTUSTEN MUKAINEN, JA ETTÄ TYÖNTEKIJÄT SAAVAT SIITÄ VINKKEJÄ JA HELPOTUSTA SIIHEN, MITEN OTTAA ESILLE SEKSUAALISUUS KEHITYSVAMMAISTEN ASIAKKAIDEN KANSSA, OLIPA KYSE SITTEN TAVALLISESTA SEKSUAALIKASVATUKSESTA TAI HAASTAVISTA TILANTEISTA SEKSUAALISUUDEN SARALLA

Liite 3 2(12)

SEKSUAALIOIKEUKSISTA

- SEKSUAALIOIKEUKSILLA TARKOITETAAN SITÄ, ETTÄ JOKAISELLA ON OIKEUS PÄÄTTÄÄ ASIOISTA, JOTKA LIITTYVÄT HÄNEN OMAAN SEKSUAALISUUTEENSA
- SEKSUAALIOIKEUDET PERUSTUVAT IHMISILLE LUONNOSTAAN KUULUVAAN VAPAUTEEN, ARVOON JA TASAVERTAISUUTEEN. NE OVAT SEKSUAALISUUTTA KOSKEVIA IHMISOIKEUKSIA, JOILLA PYRITÄÄN SUOJELEMAAN JOKAISEN OIKEUTTA KOSKEMATTOMUUTEEN, SEKSUAALISEEN TURVALLISUUTEEN SEKÄ SEKSUAALISEEN HYVINVOINTIIN
- KAIKILLA ON VELVOLLISUUS KUNNIOITTAA, SUOJELLA JA TOTEUTTAA SEKSUAALIOIKEUKSIA JA -VAPAUKSIA

SEKSUAALIKASVATUKSESTA

- **MITÄ ON HYVÄ KÄYDÄ LÄPI?**
- SEKSUAALISUUTEEN KUULUVAT IHMISEN KEHO, KÄYTTÄYTYMINEN, AJATUKSET JA TUNTEET
- SEKSUAALISUUS ON IHMISENÄ OLEMISTA
- **TUNTEET** (TUNTEIDEN NIMEÄMINEN JA ILMAISEMINEN, SEURUSTELUSUHTEN LOPPUMINEN)
- **SEKSUAALISUUS** (SUKUPUOLI, SEKSUAALINEN SUUNTAUTUMINEN, IDENTITEETTI)
- **IHMISUHTEET JA ELÄMÄNTYYLIT** (NIIDEN MONINAISUUS)
- **SEKSUAALISUUTTA MÄÄRITTÄVÄT SOSIAALISET JA KULTTUURISET TEKIJÄT** (SEKSUAALISUUTEEN LIITTYVÄT NORMAT JA ARVOT)
- **SEKSUAALISUUS, TERVEYS JA HYVINVOINTI** (TURVATAIDOT, INTERNETIN JA SOSIAALISEN MEDIAN KÄYTTÖ, VIESTINTÄ- NEUVOTTELU- JA ONGELMANRATKAISUTAIDOT)
- **SEKSUAALISUUS JA OIKEUDET** (SEKSUAALISUUDEN TOTEUTTAMINEN, SEKSUAALIOIKEUDET)
- **IHMISKEHO JA SEN KEHITYS** (KEHITYKSEN YKSILÖLLISYYS)
- **HEDELMÄLLISYYS JA LISÄÄNTYMINEN** (VASTUULLINEN SEKSI)

Liite 3 3(12)

TUNTEISTA PUHUMINEN

- OSA SEKSUAALIKASVATUSTA
- TÄRKEÄÄ, SILLÄ KEHITYSVAMMAISILLA TUNNETAIDOT USEIN HEIKOT; SAATETAAN ESIMERKIKSI LUVATA TOISELLE, ETTÄ VIETETÄÄN KOKO LOPPUELÄMÄ TÄMÄN KANSSA, MENNÄÄN NAIMISIIN, HANKITAAN LAPSIA, MUTTA SEURAAVANA PÄIVÄNÄ OLLAANKIN TOISEN KANSSA
- ON SYYTÄ POHTIA JA KÄYDÄ LÄPI, MILTÄ TÄLLAINEN TUNTUU
- NIMETÄÄN ERI TUNNETILAT
- VOIDAAN KÄYTTÄÄ ESIMERKIKSI SOSIAALISTA TARINAA HAVAINNOLLISTAMAAN TUNNETILOJA JA OPETTAMAAN HUOMIOIMAAN MYÖS MUIDEN TUNTEET PAREMMIN
- HYMYNAAMAT TAI PEUKKU YLÖS TAI ALAS OVAT HYVIÄ KEINOJA ILMAISTA TUNNETILAA TAI ETTÄ ONKO JOKU ASIA HYVÄ VAI EI

ESIMERKKITARINA

- NALLE TUTUSTUI KOIRAAN JA NE ALKOIVAT TYKÄTÄ TOISISTAAN KOVASTI
- KOIRA SANOI, ETTÄ HÄN HALUAA OLLA NALLEN KANSSA KOKO LOPPUELÄMÄN JA MENNÄ NAIMISIIN
- NALLE OLI ILOINEN JA SANOI ETTÄ JOO MINÄKIN HALUAN OLLA SINUN KANSSA KOKO LOPPUELÄMÄN
- NALLE JA KOIRA OLIVAT ILOISIA
- SEURAAVANA PÄIVÄNÄ NALLE NÄKI, ETTÄ KOIRA OLIKIN KISSAN KANSSA JA NE HALASIVAT JA PUSSASIVAT
- MILTÄ NALLESTA TUNTUU NYT? ONKO SE ILOINEN KUN KOIRA LUPASI OLLA NALLEN KANSSA, MUTTA NYT KOIRA ONKIN KISSAN KANSSA, MILTÄ SE TUNTUISI ITSESTÄ?
- VOI KÄYTTÄÄ TUNNEKORTTEJA JA –KUVIA APUNA, ESIMERKIKSI ILOINEN – SURULLINEN –HYMIÖITÄ
- JOS LUVATAAN TOISELLE JOTAKIN, EI SAA TEHDÄ ERI LAILLA, TOISELLE TULEE PAHA MIELI
- TARINA AUTTAA SÄILYTTÄMÄÄN MIELENKIINNON PAREMMIN KUIN ESIMERKIKSI LUENNOINTI JA TARINAN OPETUS JÄÄ MIELEEN. TARINA AUTTAA SISAISTAMÄÄN JA MIETTIMÄÄN ASIOITA
- TARINASSA OLEVIEN HAHMOJEN NIMIÄ VOI KUKIN ASUMISYKSIKÖ MUUTTAA OMIIN TARPEISIINSA PARHAITEN SOPIVIKSI, ESIMERKIKSI VOIDAAN KÄYTTÄÄ ASIAKKAIEN NIMIÄ

Liite 3 4(12)

SEKSUAALISUUS INTERNETISSÄ

- INTERNETISSÄ ELI **NETISSÄ KAIKKI EI OLE AINA TOTTA**
- NETISSÄ ON PALJON TIETOA SEKSISTÄ JA SEKSUAALISUUDESTA
- MIETI AINA, **ONKO TIETO OIKEAA VAI VÄÄRÄÄ.** KANNATTAA KYSYÄ TURVALLISELTA HENKILÖLTÄ, JOS OLET EPÄVARMA
- NETISSÄ ON ESIMERKIKSI PORNOA. SITÄ VOI KATSELLA, JOS SE TUNTUU ITSESTÄ HYVÄLTÄ. PORNO ON ERI ASIA KUIN RAKASTELU TAI SEKSI
- SEKSIIN JA SEKSUAALISUUTEEN LIITTYVIÄ KUVIA SAA MYÖS KATSELLA, JOS HALUAA. JOS JOKU KUVA TAI VIDEO TUNTUU PAHALTA, SITÄ EI TARVITSE KATSOA
- NETISSÄ VOI TUTUSTUA IHMISIIN, SIELLÄ VOI ETSIÄ ESIMERKIKSI YSTÄVÄÄ TAI KUMPPANIA
- NETISSÄ VOI JUTELLA SEKSISTÄ JA TEHDÄ SEKSUAALISIA TEKOJA, MUTTA VAIN JOS MOLEMMAT HALUAVAT TEHDÄ NIIN JA SE TUNTUU MOLEMMISTA HYVÄLTÄ
- MUISTA KUITENKIN, ETTÄ ET VOI AINA TIETÄÄ VARMASTI **KENEN KANSSA JUTTELET** NETISSÄ

SEKSUAALINEN HYVÄKSIKÄYTTÖ INTERNETISSÄ

- KAIKKI IHMISET EIVÄT OLE YSTÄVÄLLISIÄ JA HYVIÄ
- **JOTKUT IHMISET KÄYTTÄVÄT MUITA HYVÄKSEEN** ESIINTYMÄLLÄ NETISSÄ ESIMERKIKSI JONAKIN TOISENA HENKILÖNÄ KUIN OIKEASTI OVAT
- SEKSUAALINEN AHDISTELU JA HYVÄKSIKÄYTTÖ TARJOITAVAT SITÄ, ETTÄ **TOISTA IHMISTÄ KIUSSATAAN SEKSUAALISESTI**
- SITÄ VOI TAPAHTUA MYÖS INTERNETISSÄ, VAIKKA KUKAAN EI KOSKISIKAAN SINUUN FYYSISETI. SE VOI OLLA ESIMERKIKSI SEKSISTÄ KIRJOITTELUA, SEKSIN EHDOTTAMISTA, ALASTONKUVIEN LÄHETTÄLYÄ TAI PYYTÄMISTÄ, VAIKKA ET HALUAI SELLaista
- **KANNATTAA OLLA VAROVAINEN** SIINÄ, KENELLE LÄHETÄT KUVIA TAI TIETOJA ITSESTÄ
- HENKILÖKOHTAISET TIETOSI KUULUVAT VAIN SINULLE JA TUTUILLE, TURVALLISILLE HENKILÖILLE
- LÄHETTÄMÄSI KUVAT JA TIEDOT VOIVAT JOUTUA VÄÄRIIN KÄSIIN EIVÄTKÄ NE LÄHDE NETISTÄ KOSKAAN POIS
- **SINUA VOIDAAN MYÖS KIRISTÄÄ** LÄHETTÄMILLÄSI KUVILLA TAI VIESTEILLÄ; SINUA VOIDAAN ESIMERKIKSI PYYTÄÄ LÄHETTÄMÄÄN LISÄÄ KUVIA, TAI JO LÄHETTÄMÄSI KUVA PÄÄTTY VANHEMMILLES
- TOISEN IHMISEN OSOITTAMA KIINNOSTUS VOI TUNTUA HYVÄLTÄ ALUSSA. SE VOI KUITENKIN MUUTTUA PELOTTAVAKSI JA AHDISTAVAKSI
- SEKSUAALINEN AHDISTELU JA HYVÄKSIKÄYTTÖ OVAT AINA **VÄÄRIÄ TEKOJA**, JOISTA PITÄÄ RANGAISTA
- **USKALLA ROHKEASTI SANOA EI**, JOS JOKU LÄHETTÄÄ TAI EHDOTTAA SINULLE JOTAKIN, MIKÄ TUNTUU SINUSTA PAHALTA. LÄHDE POIS TILANTEESTA JA KERRO SIITÄ LUOTETTAVALLE AIKUISELLE

Liite 3 5(12)

INTERNETISSÄ TAVATUN IHMISEN TAPAAMINEN

- JOS HALUAT TAVATA IHMISEN, JOHON OLET TUTUSTUNUT NETISSÄ, SOVI TAPAAMINEN PAIKKAAN, JOSSA ON MUITAKIN IHMISIÄ
- TAPAAMISEEN KANNATTAA OTTAA **MUKAAN KAVERI TAI OHJAAJA**. JOS KUITENKIN MENET YKSIN, **KERRO** JOLLEKIN TUTULLE IHMISELLE, **MINNE OLET MENOSSA JA KENET AIOT TAVATA**
- **NÄIN VARMISTAT OMAN TURVALLISUUTESI, SILLÄ NETISSÄ TAVATTU HENKILÖ ON AINA VIERAS**. HÄN EI OLE VÄLTÄMÄTTÄ SE, JOKSI HÄNTÄ LUULET

KEHITYSVAMMAN TASOT JA SEKSUAALISUUS

- **VAIKEA/SYVÄ**
 - SEKSUAALINEN KEHITYS TODENNÄKÖISESTI VIIVÄSTYNYTTÄ
 - SEKSUAALISUUS VOI OLLA HYVIN IMPULSIIVISTA
 - KYKY KOKEA MIELIHYVÄÄ, ESIMERKIKSI KOSKETUKSEN KAUTTA, TÄMÄN HUOMIOINTI ARKISISSA TOIMISSA (KYLVEITYS, RASVAUS, HIERONTA, HALAAMINEN, KUTITTAMINEN)
 - OHJATAAN KONKREETTISILLA TOIMILLA, ESIMERKIKSI ITSETYYDYTYSTILANTEESSA OPASTETAAN OMAAN HUONEESEEN, LYHYET VIESTIT, KUTEN "EI NÄIN", "HYVÄ", "IRTI"
- **KESKIVAIKEA**
 - PYSTYY TUOTTAMAAN MIELIHYVÄÄ ITSELLEEN, MUTTA VOI TARVITA APUA JA OPASTUSTA OIKEAN TEKNIIKAN LÖYTÄMISEEN
 - OPASTUSTA SEKSUAALISTEN TUNTEMUKSIEN JA TARPEIDEN TUNNISTAMISEEN SEKÄ NIIDEN NIMEÄMISEEN, OMAT JA TOISTEN RAJAT JA NIIDEN KUNNIOITTAMINEN
 - OHJAUKSESSA KÄYTETÄÄN PUHEEN LISÄKSI ESIMERKIKSI VIITTOMIA JA KUVIA
- **LIEVÄ**
 - SEKSUAALINEN KEHITYS YLEENSÄ IÄN MUKAISTA
 - VOI OLLA HUONO ITSETUNTO, TAJUAA VAMMAISUUTENSA JA ERILAISUUTENSA, RISKI JOUTUA "HUONOON SEURAAN"
 - OPASTUSTA ITSESTÄ HUOLEHTIMISEEN, EHKÄISYN JA HYGIENIAN HOITAMISEEN, VAHVISTETAAN ITSETUNNON RAKENTUMISTA
 - OHJAUKSESSA KÄYTETÄÄN KONKREETTISTA, SELKEÄÄ KIELTÄ

Liite 3 6(12)

PUHEEKSI OTTAMINEN

- **MIETITÄÄN ENSIKSI:**
- MIKÄ ON ONGELMA?
- KENEN ONGELMA SE ON?
- MITÄ VOISI TEHDÄ, ETTEI ONGELMA PAHENISI?
- MITÄ TAPAHTUISI, MIKÄLI ONGELMA YHTÄKKIÄ KATOAISI?
- VOIKO ONGELMAN RATKAISEMISEKSI YRITTÄÄ VIELÄ JOTAIN MUUTA?

PUHEEKSIOTTAMISEN ASKELEET

- **LUOTTAMUS:** LUODAAAN RAUHALLINEN ILMAPIIRI PUHEEKSI OTTAMISELLE. TÄRKEÄÄ MUISTAA ARVOSTAVA KOHTAAMINEN, ASENNE EI SAA OLLA SYYLLISTÄVÄ
- **HUOMIO:** YMMÄRRETÄÄN, ETTÄ KYSEESSÄ ON TODELLINEN JA VAKAVA KOHTAAMINEN, KUUNNELLAAN AIDOSTI ASIAKASTA JA OLLAAN LÄSNÄ, MUISTETAAN ASIAKASKESKEISYYS
- **TOIMINTA:** KERROTAAN KAUNISTELEMATTA TOSIASIAT ASIAKKAALLE PELKÄÄMÄTTÄ ASIAKKAAN REAKTIOTA
- **TARTTUMINEN ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUDEN ALAISIIIN ASIOIHIN:** RAHAN KÄYTTÖ, LIIKKUMISRAJOITUKSET, TEHTÄVÄT JA SELKEÄT SOPIMUKSET
- **REHELLISYYS:** TOIMITAAN SUORAAN ASIAKKAAN KANSSA, EIKÄ ESIMERKIKSI PELKÄSTÄÄN VÄLILLISESTI, VAIKKAPA OMAISEN KAUTTA. ASIAKKAALLA ON OIKEUS OLLA OSALLISENA OMASSA ASIASSAAN

Liite 3 7(12)

MITÄ HUOMIOIDA PUHEEKSI OTTAMISESSA?

- POHDI **OMAA SUHTAUTUMISTASI** SEKSUAALISUUTEEN JA SUKUPUOLEEN
- KIIREETTÖMYYS JA **AITO LÄSNÄOLO**; ASIAKAS EI EHKÄ USKALLA PUHUA, JOS TYÖNTEKIJÄ VAIKUTTA A KIIREISELTÄ
- **ASIAKKAAN KEHITYSTASO**; SUHTEUTA SE, MITÄ KERROT SEKSUAALISUUDESTA ASIAKKAAN KEHITYKSEN TASOON
- SANO ÄÄNEEN, ETTÄ SEKSUAALISUUDESTA ON **LUPA PUHUA** JA ETTÄ SE ON AIVAN NORMAALIA
- KERRO, MITEN ERI TUTKIMUKSET, HOIDOT TAI TOIMENPITEET VOIVAT VAIKUTTA SEKSUAALISUUTEEN
- ÄLÄ ASETA ASIAKKAALLE TIETTYJEN ROOLIMALLIEN MUKAISIA ODOTUKSIA VAAN ANNA ASIAKKAAN ITSE MÄÄRITELLÄ OMA SEKSUAALISUUTENSA JA SUKUPUOLENSA
- **SUKUPUOLINEUTRAALIEN** ILMAISUJEN KÄYTTÖ, ESIMERKIKSI MIELUUMMIN KUMPPANI KUIN POIKAYSTÄVÄ
- ÄLÄ JÄTÄ ASIAKASTA YKSIN ETSIMÄÄN APUA TAI LISÄTIETOA
- OHJAA ASIAKAS TARVITTAESSA SEKSUAALINEUVOJAN TAI -TERAPEUTIN VASTAANOTOLLE
- KERRO SEKSUAALISUUDEN PUHEEKSI OTTAMISESTA, KUN PEREHDYTÄT UUTTA TYÖNTEKIJÄÄ
- LUOKAA TYÖYHTEISÖSSÄ **OMA SEKSUAALISUUDEN PUHEEKSI OTTAMISEN MALLI**. PUHEEKSI OTTOA HELPOTTAA, KUN ON OLEMASSA JONKINLAISET YHTEISET RAAMIT, JOIDEN POHJALTA PUHEEKSI OTTO TAPAHTUU
- LUOTA OMIIN TAITOIHISI JA HAE TARVITTAESSA LISÄKOULUTUSTA
- MUISTA KIRJATA Keskustelut, annettut ohjeet ja neuvot asiakkaan papereihin

PUHEEKSI OTTAMISEN MALLEJA: **BETTER**

- TUKEE OHJAUSTILANTEEN RAKENTEEN JÄSENTYMISTÄ SEKÄ OHJAUSTILANTEEN SYSTEMAATTISTA ETENEMISTÄ
- 1. PUHEEKSIOTTO**
 - OTOLLISEN ILMAPIIRIN LUOMINEN SEKSUAALISUUDEN PUHEEKSI OTOLLE
 - 2. HUOLEN ILMAISU**
 - KERROTAAN ASIAKKAALLE, MIKSI ASIAN ESILLE OTTAMINEN ON TÄRKEÄÄ JA ANNETAAN ASIAKKAALLE MAHDOLLISUUS KERTOA OMISTA HUOLENAIHEISTA
 - 3. ASIAN KERTOMINEN**
 - HUOLENAIHEIDEN KÄSITTELY JA RATKAISUJEN MIETTIMINEN, TYÖNTEKIJÄ TUO ESILLE OMAN OSAAMISENSA RAJOJA; MIKÄLI ASIAKKAAN ONGELMA KOSKEE JOTAKIN, MISTÄ TYÖNTEKIJÄLLÄ EI OLE TARPEEKSI TIETOA, SE TUODAAN ILMI, MUTTA LUVATAAN ETSIÄ LISÄTIETOA
 - 4. OIKEA-AIKAISUUS**
 - ASIAKAS TIETÄÄ VOIVANSA OTTAA SEKSUAALISUUTEEN LIITTYVIÄ ASIOITA ESILLE SILLOIN, KUN SE HÄNELLE SOPII
 - 5. OHJAUS**
 - ASIAKKAALLE KERROTAAN ESIMERKIKSI SAIRAUDEN JA HOITAJEN VAIKUTUKSISTA SEKÄ MYÖS MAHDOLLISISTA SIVUVAIKUTUKSISTA. ASIAKASTA VOIDAAN OHJATA ESIMERKIKSI APUVÄLINEIDEN KÄYTÖSSÄ, VOIDAAN TEHDÄ ERILAISIA HARJOITUKSIA
 - 6. KIRJAAMINEN**
 - KÄYTY OHJAUSKeskustelu ja käsitellyt asiasisällöt kirjataan potilasasiakirjoihin ja ohjaustilanne arvioidaan

PUHEEKSI OTTAMISEN MALLEJA: PLISSIT

- TARKOITUKSENA MÄÄRITTÄÄ PUHEEKSI OTTAMISEN TASOJA SEKÄ AMMATTILAISILTA ODOTETTAVAA OSAAMISTA
- **PERMISSION (P) ELI LUVAN ANTAMISEN TASO**
 - KEHITYSVAMMAINEN HENKILÖ VOI TARVITA SANALLISEN TAI SANATTOMAN LUVAN OLLA JA TOTEUTTAA SEKSUAALISUUTTAAN. HUOLENAIHEIDEN NORMALISOINTI
- **LIMITED INFORMATION (LI) ELI RAJATUN TIEDON TASO**
 - TIETOA ANNETAAN JOHONKIN TIETTYYN ASIAKKAAN ONGELMAAN, ESIMERKIKSI MIKÄLI HÄNELLÄ ILMENEE ONGELMIA ITSETYYDYTYKSESSÄ, VOIDAAN HYÖDYNTÄÄ VAIKKAPA ITSETYYDYTYKSEEN LIITTYVIÄ OPETUSVIDEOITA
- **SPECIFIC SUGGESTIONS (SS) ELI ERITYISOHJEIDEN TASO**
 - ANNETAAN ERITYISOHJEITA TAI HARJOITUKSIA, JOIDEN AVULLA PYRITÄÄN MUUTOKSEEN ASIAKKAAN TILASSA. NÄITÄ VOIVAT OLLA ESIMERKIKSI LUUKUVOITEEN TAI ERI SEKSILELJEN KÄYTÖN OHJAUS. JOSKUS VOI OLLA TARPEEN PYYTÄÄ PAIKALLE SEKSUAALISUUTEEN PEREHTYNYTTÄ AMMATTILAISTA, MIKÄLI TYÖNTEKIJÄ EI KOE OLEVANSA TARPEEKSI PÄTEVÄ ASIAKKAAN OHJEISTAMISEEN
- **INTENSIVE THERAPY (IT) ELI INTENSIIVISEN TERAPIAN TASO**
 - PITKÄKESTOISEN SEKSUAALITERAPIAN HOITAMINEN ERILAISIN TERAPIAMENETELMIN. TERAPIALLE VOI OLLA TARVETTA, MIKÄLI IHMINEN ON JOUTUNUT ESIMERKIKSI SEKSUAALISEN HYVÄKSİKÄYTÖN UHRIKSI TAI MUULLA TAVOIN KALTOINKOHDELLUKSI

MISSÄ VOI PUHUA SEKSISTÄ JA MISSÄ EI? – YHTEISTEN PELISÄÄNTÖJEN LUOMINEN

- SEKSUAALISUUDEN TOTEUTTAMISELLE ON **OMA PAIKKA** – MISSÄ SE ON?
- JOS ASUKAS HALUAA MASTURBOIDA, HARRASTAA SEKSIIÄ TAI KESKUSTELLA VAIKKA PUEHELMESSA SEKSISTÄ – MISSÄ?
 - OMA RAUHA, ESIMERKIKSI KYLTTI OMAN HUONEEN OVEEN, ETTÄ EI SAA HÄIRITÄ
- MISSÄ ON SOVELIASTA PUHUA SEKSUAALISUUTEEN LIITTYVISTÄ ASIOISTA JA MILLÄ TASOLLA, ESIMERKIKSI MINKÄ VERRAN OMASTA SEKSIELÄMÄSTÄ JAKAA TOISTEN KUULLEN?
- HYVÄ TEHDÄ SELVÄKSI, ETTÄ SEKSUAALISUUS JA SEKSIASIAKSET OVAT **JOKAISEN OMA ASIA**, JOSTA EI TARVITSE KERTOA KAIKILLE
- KAIKKI KUNNIOITTAVAT TOISTEN SEKSUAALISUUTTA; JOS SANOTAAN EI, PITÄÄ USKOA
- **YHTEISET** JA SELKEÄT, MIELELLÄÄN KUVITETUT **SÄÄNNÖT**, JOITA NOUDATETAAN, KAIKKI SITOUTUNEITA NOUDATTAMAAN NIITÄ

Liite 3 9(12)

HAASTEITA

- TYÖNTEKIJÖIHIN TAI MUIHIN ASIAKKAIISIIN KOHDISTUVAT VIHJAILUT, EHDOTUKSET, KOSKETTELU
 - APUA: SUHTAUTUMINEN KUIN MIHIN TAHANSA EPÄMIELLYTTÄVÄÄN KÄYTÖKSEEN, TYÖNTEKIJÄLLÄ ON MYÖS YKSITYISYYTENSÄ JA KOSKEMATTOMUUTTENSA
 - TOIMITAAN RAUHALLISESTI JA SYYLLISTÄMÄTTÄ; **SELKEÄ KIELTO**, ETTÄ TUOLLAINEN KÄYTÖS EI OLE SOPIVAA EIKÄ SE TUNNU HYVÄLTÄ. MUISTUTETAAN PELISÄÄNNÖISTÄ JA ETTÄ KAIKKIEN SEKSUAALISUUTTA PITÄÄ KUNNIOITTA; JOS SANOTAAN EI, PITÄÄ USKOA. TEHDÄÄN KUITENKIN SELVÄKSI, ETTÄ TYÖNTEKIJÄLLÄ EI OLE MITÄÄN ITSE ASIAKASTA VASTAAN
 - JOS KÄYTÖS ON TOISTUVAA JA SE HÄIRITSEE TYÖNTEKIJÖITÄ TAI ASIAKKAITA, KANNATTAA OLLA YHTEYDESSÄ ESIMIEHEEN SEKÄ ESIMERKIKSI SEKSUAALINEUVOJAAN
 - JOS TYÖNTEKIJÄÄ ITSEÄÄN JÄÄ VAIVAAMAAN TAI AHDISTAMAAN ESIMERKIKSI JOKU VÄLIKOHTAUS ASIAKKAAN KANSSA, SIITÄ EI PIDÄ VAIETA. TYÖYHTEISÖN TUKI ON ENSISIJAISEN TÄRKEÄÄ
- JULKINEN ITSETYYDYTYYS – VOI OLLA SEURAUSTA SEKSUAALISUUDEN RAJOITTAMISESTA, YKSITYISYDEN PUUTTEESTA, TYLSYYDESTÄ, HUOMIONHAKUISUUDESTA TAI TIEDON PUUTTEESTA SIINÄ, MISSÄ ON SOVELIASTA HARRASTAA ITSETYYDYTYSTÄ
 - APUA: ANNETAAN RAJATTUA TIETOA ITSETYYDYTYKSESTÄ (PLISSIT-MALLI, TASO 2)
 - **1. MITEN:** OHJATAAN OIKEAN ITSETYYDYTYSTEKNIIKAN LÖYTÄMISESSÄ
 - **2. MISSÄ:** ETSITÄÄN SOPIVA, YKSITYINEN TILA ITSETYYDYTYKSEN HARJOITTAMISELLE
 - **3. MILLOIN:** EI VOI TYYDYTTÄÄ ITSEÄÄN ESIMERKIKSI KESKEN LOUNAAN, SOSIAALISET NORMIT, EI HYVÄKSYTTÄVÄÄ
 - LISÄÄ VIRIKKEITÄ ASUMISYKSIKKÖÖN

HAASTEITA

- KEHITYSVAMMAISILLA USEIN ONGELMIA SOSIAALISTEN JA SEKSUAALISTEN SUHTEIDEN MUODOSTUKSESSA, JOHTUEN MM.:
 - OMAN TILAN JA YKSITYISYDEN PUUTTEESTA
 - SEKSUAALISUUDEN TOTEUTTAMISEN RAJOITTAMISESTA JA KONTROLLISTA
 - HYVIN RAJOITTUNEESTA SOSIAALISESTA VERKOSTOSTA
 - RIIPPUVUUDESTA TOISIIN IHMISIIN PÄIVITTÄISISSÄ ASKAREISSA
 - ITSEVARMUUDEN PUUTTEESTA
 - VÄHÄISESTÄ TIETOISUUDESTA SIITÄ, MITEN IHMISSUHTEET TOIMIVAT JA MITEN ILMAISTA SEKSUAALISUUTTA
 - FYYSISISTÄ TAI KOGNITIIVISISTA RAJOITTEISTA
- TUKAHDUTETTU SEKSUAALISUUS VOI NÄYTTÄYTYÄ TURHAUTUNEISUUTENA JA AGGRESSIIVISUUTENA, MYÖS ITSENSÄ SATUTTAMISENA
- TYÖNTEKIJÄNÄ VOI YRITTÄÄ OLLA APUNA ASUKKAAN SEKSUAALISUUTEEN LIITTYVISSÄ ASIOISSA SIIHEN SAAKKA, MIHIN OMA OSAAMINEN RIITTÄÄ
 - HYVIN HAASTEELLISET JA VAIKEAT AIHEET, KUTEN HYVÄKSIKÄYTTÖ OVAT SELLAISIA, JOIHIN USEIMMITEN TARVITAAN SELLAISTA OSAAMISTA, MITÄ ITSELLÄ EI VÄLTÄMÄTTÄ OLE
 - KANNATTAA KUITENKIN ROHKAISTA ASIAKASTA PUHUMAAN NÄISTÄ ASIOISTA JA KERTOAA, ETTÄ APUA ON SAATAVILLA, ETTÄ EI KANNATA JÄÄDÄ YKSIN, VOIDAAN HAKEA VAIKKA YHDESSÄ ASIAKKAAN KANSSA APUA ESIMERKIKSI SEKSUAALINEUVOJALTA

Liite 3 10(12)

ITSETYYDYTYYS

- ITSETYYDYTYYS ON ITSENSÄ HYVÄNÄ PITÄMISTÄ
- OMAN KEHON KOSKETTELU ON **LUONNOLLISTA**. SE AUTTAA TUTUSTUMAAN OMAAN KEHOON JA SUKUPUOLEEN SEKÄ RENTOUTTAA
- ITSETYYDYTYYS LISÄÄ **MIELIHYVÄN** TUNNETTA JA KOKONAISVALTAISTA HYVÄÄ OLOA
- ITSETYYDYTYYS ON **TURVALLISTA JA SALLITTUA**
- ITSETYYDYTYYS ON **YKSITYINEN OMA ASIA**. SIITÄ EI TEHDÄ, JOS PAIKALLA ON MUITA. SIITÄ EI MYÖSKÄÄN TARVITSE KERTOA MUILLE
- KAIKKI EIVÄT HALUA TEHDÄ ITSETYYDYTYSTÄ JA SE ON OK
- ITSETYYDYTYSTÄ TEHDÄÄN, JOS ITSE HALUAA TEHDÄ NIIN JA SE TUNTUU HYVÄLTÄ
- ITSETYYDYTYKSEN EI PITÄISI TUNTUA PAKOTETULTA TAI PAKONOMAISELTA TAI TEHDÄ KIPEÄÄ – JOS NÄIN ON, ON HYVÄ KESKUSTELLA ASIASTA JA MIETTÄÄ SYITÄ SILLE (KYSEESSÄ VOI OLLA ESIMERKIKSI VÄÄRÄ ITSETYYDYTYSTEKNIikka, JOSTA EI SAA TYYDYTYSTÄ)
- ITSETYYDYTYKSEN OHJEISTAMISESSA KANNATTAA KÄYTTÄÄ KUVIA, JOTKA KÄYDÄÄN YKSI KERRALLAAN LÄPI JA SELITETÄÄN ASIAKKAALLE, MITÄ MISSÄKIN KUVASSA TAPAHTUU
- TYÖNTEKIJÄ ARVIOI, ONKO ITSETYYDYTYKSESTÄ KERTOMINEN JA SIINÄ OHJEISTAMINEN ASIAKKAALLE AJANKOHTAISTA

SEKSIN APUVÄLINEET

- SEKSIN KOKEMISTA YKSIN TAI KUMPPANIN KANSSA VOI HELPOTTAA SIIHEN TARKOITETUILLA APUVÄLINEILLÄ
- NIITÄ VOIDAAN KUTSUA MYÖS SEKSILEUIKSI, MUTTA NE OVAT TODELLISIA APUVÄLINEITÄ
- SEKSIN APUVÄLINEET VOIDAAN LASKEA LÄÄKINNÄLLISIIN APUVÄLINEISIIN KUULUVIKSI JA LÄÄKÄRIN MÄÄRÄÄMÄNÄ NE KUULUVAT VAMMAISPALVELULAIN MUKAAN KORVATTAVIKSI
- APUVÄLINE VOI **HELPOTTAA TAI TEHOSTAA ITSETYYDYTYSTÄ**
 - JOS ESIMERKIKSI KÄSIEN TAI SORMIEN LIIKKEET OVAT RAJOITTUNEET, APUVÄLINE TUO HELPOTUSTA SUKUPUOLIELINTEN HERKKIEN ALUEIDEN KOSKETTAMISEEN
 - PENIKSEN TAI EMÄTTIMEN KIIHOTTUMISEN TEHOSTAMINEN
 - LIUKUMISEN JA KOSKETUSHERKKYYDEN PARANTAMINEN
- **ERILAISIA APUVÄLINEITÄ:**
 - TEKOPENIS (DILDO)
 - HIEROMASAUVA (VIBRAATTORI)
 - PENISRENGAS
 - KUULAT, KUTEN GEISHAKUULAT
 - NAIS- JA MIESNUKET
 - LIUKUVOITEET

Liite 3 11(12)

HYVÄ JA HUONO KOSKETUS

- **HYVÄ KOSKETUS**
 - TULEE HYVÄ MIELI JA TURVALLINEN OLO
- **HUONO KOSKETUS**
 - VOI SATTUA, PELOTTAA TAI SUUTUTTAA
 - SIITÄ VOI JÄÄDÄ PAHA MIELI
 - JOS KOSKETUKSESTA TULEE PAHA MIELI, SIITÄ KANNATTAA KERTOAA TURVALLISELLE HENKILÖLLE
- KOSKETA TOISTA NIIN, ETTÄ SE TUNTUU HÄNESTÄ HYVÄLTÄ
- KETÄÄN EI SAA SATUTTAA
- JOS TOINEN SANOO "EI", SILLOIN PITÄÄ LOPETTA
- JOKAISEN IHMISEN OMA ALUE ("UIMAPUKUALUE"), EI SAA KOSKEA ILMAN LUPAA

MUISTILISTA

- ETSITÄÄN **RAUHALLINEN TILA** PUHEEKSI OTTAMISELLE
- SUHTAUDUTAAN ASIAKKAASEEN JA HÄNEN ASIAANSA VAKAVASTI
- OLLAAN AIDOSTI **LÄSNÄ**
- OTETAAN HUOMIOON **ASIAKKAAN KEHITYSTASO** SIINÄ, MILLÄ TAVOIN SEKSUAALISUUDESTA KERROTAAN
- MUISTETAAN **KUNNIOITTAVA ASENNE**
- SUHTAUDUTAAN LUONTEVASTI SEKSUAALISUUTEEN JA OHJATAAN LEMPEÄLLÄ OTTEELLA
- KÄYTETÄÄN SELKEÄÄ **ARKIKIELTÄ** JA TUTTUJA SANOJA (VRT. EMÄTIN – PIMPPU, PENIS – PIPPELI; SANAT, JOTKA ASIAKAS TIETÄÄ JA YMMÄRTÄÄ)
- HYÖDYNNETÄÄN **ERI KOMMUNIKOINTIMENETELMIÄ**; KUVAT, VIITTOMAT, PIIRTÄMINEN...
- LUODaan **YHTEISET PELISÄÄNNÖT** JA NOUDATETAAN NIITÄ

Liite 3 12(12)

LINKKEJÄ, JOITA VOI HYÖDYNTÄÄ ASIAKKAIDEN KANSSA

- HUIPPUKIVAN VIDEO NAISEN ITSETYYDYTYKSEEN. [HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?v=BDATMYUE8XY](https://www.youtube.com/watch?v=BDATMYUE8XY)
- OPETUS.TV:N VIDEO SEKSISTÄ JA EHKÄISYSTÄ. [HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?v=EZQOUTFB-CE](https://www.youtube.com/watch?v=EZQOUTFB-CE)
- OPETUS.TV:N VIDEO SUKUPUOLIELIMISTÄ. [HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?v=AMFHRSMPPUO](https://www.youtube.com/watch?v=AMFHRSMPPUO)
- YLE AREENAN OPETUSVIDEO NAISEN SEKSUAALISUUDESTA JA SUKUPUOLIELIMISTÄ SEKÄ NIIDEN TOIMINNASTA. [HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?v=JJEXMAPL4UI](https://www.youtube.com/watch?v=JJEXMAPL4UI)
- VIDEO MIEHEN SUKUPUOLIELIMISTÄ. [HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?v=N_NSCHART4U](https://www.youtube.com/watch?v=N_NSCHART4U)
(VIDEOISSA KANNATTAA LAITTA A NOPEUTTA HITAAMMALLE, JOS PUHE ON LIIAN NOPEAA)
- SELKOKIELINEN OPAS SEKSUAALISUUDESTA JA SEKSUAALIOIKEUSISTA. [HTTP://WWW.SETEKE.FI/PDF/OIKEUS_SEKSUAALISUUTEEN.PDF](http://www.seteke.fi/pdf/oikeus_seksuaalisuuteen.pdf)
- RINNEKODIN TUOTTAMA MATERIAALIA SELKEÄN SEKSUAALIKASVATUKSEEN SEKÄ SEKSUAALISUUDEN PUHEEKSI OTTOON, TIETOA JA OHJEISTUSTA MUUN MUASSA TURVATAIDOISTA, SEKSISTÄ SEKÄ KEHOSTA JA KEHITYKSESTÄ. [HTTPS://WWW.RINNEKOTI.FI/MBSTA/TUTKIMUS-JA-KEHITYS/KEHITTAMINEN/SELKEASTI-SEKSISTA-2016-2018/](https://www.rinnekot.fi/mbsta/tutkimus-ja-kehitys/kehittaminen/selkeasti-seksista-2016-2018/)
- USKALLA OLLA, USKALLA PUHUA. OPAS VÄKIVALLASTA VAMMAISILLE NAISILLE. [HTTPS://WWW.JULKARI.FI/BITSTREAM/HANDLE/10024/110395/THL_OPA2013_028_VERKKO.PDF?SEQUENCE=1&ISALLOWED=Y](https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/110395/THL_OPA2013_028_VERKKO.PDF?SEQUENCE=1&ISALLOWED=Y)
- SELKOKIELINEN VERSIO USKALLA OLLA, USKALLA PUHUA –OPPAASTA. [HTTPS://WWW.TUKILIITTO.FI/UPLOADS/2018/01/USKALLA_OLLA_USKALLA_PUHUA.PDF](https://www.tukiliitto.fi/uploads/2018/01/uskalla_olla_uskalla_puhua.pdf)

TÄSSÄ OPPAASSA KÄYTETYT LÄHTEET

- BETTER HEALTH. 2019. COGNITIVE DISABILITY AND SEXUALITY. VIITATTU 16.12.2020. [HTTPS://WWW.BETTERHEALTH.VIC.GOV.AU/HEALTH/CONDITIONSANDTREATMENTS/INTELLECTUAL-DISABILITY-AND-SEXUALITY](https://www.betterhealth.vic.gov.au/health/conditionsandtreatments/intellectual-disability-and-sexuality)
- HENTTONEN. 2021. OIKEUS SEKSUAALISUUTEEN. TUKILIITTO. POHJAUTUU PIA HENTTONEN ESSEESSEN TEOKSESSA NORDEMAN, MARGARETA. 1999. UTVECKLINGSSTÖRNING OCH SEXUALITET. VIITATTU 12.1.2021. [HTTPS://WWW.TUKILIITTO.FI/TUKILIITTO-JA-YHDISTYKSET/KEHITTAMISTOIMINTA/PAATTYNEET-HANKKEET/ENEMMAN-OTETTA-JA-OSALLISUUTTA-SEKA-ENEMMAN-OTETTA-OMAAN-ELAMAAN/OIKEUS-SEKSUAALISUUTEEN/](https://www.tukiliitto.fi/tukiliitto-ja-yhdistykset/kehittamistoiminta/paattyneet-hankkeet/enemman-otetta-ja-osallisuutta-seka-enemman-otetta-omaan-elamaan/oikeus-seksuaalisuuteen/)
- ILMONEN, T. 2006. SEKSUAALINEUVONTA. TEOKSESSA APTER, D., VÄISÄLÄ, L. & KAIMOLA, K. (TOIM.) SEKSUAALISUUS. GUMMERUS KIRJAPAINO OY. JYVÄSKYLÄ. 41-59
- LAULAINEN, J. & SARAJÄRVI, M. 2013. SEKSUAALISUUDESTA SELKOKIELELLÄ. OIKEUS SEKSUAALISUUTEEN. VIITATTU 5.1.2021. [HTTP://WWW.SETEKE.FI/PDF/OIKEUS_SEKSUAALISUUTEEN.PDF](http://www.seteke.fi/pdf/oikeus_seksuaalisuuteen.pdf)
- RINNEKOTI. 2017. TYÖKALUJA SELKEÄN SEKSUAALIKASVATUKSEEN. KEHO JA KEHITYS. VIITATTU 20.12.2020. [HTTPS://S3-EU-CENTRAL-1.AMAZONAWS.COM/EVERMADE-HDL/WP-CONTENT/UPLOADS/SITES/4/2019/08/09095441/PUHEEKSIOTTOKORTIT_KEHO-JA-KEHITYS.PDF](https://s3-eu-central-1.amazonaws.com/evermade-hdl/wp-content/uploads/sites/4/2019/08/09095441/PUHEEKSIOTTOKORTIT_KEHO-JA-KEHITYS.PDF)
- RYTTYLÄINEN, K. & VALKAMA, S. 2010. SEKSUAALISUUS HOITOTYÖSSÄ. EDITA PRIMA. HELSINKI.
- SETEKE. 2016. SEKSUAALINEN AHDISTELU JA HYVÄSIKÄYTTÖ INTERNETISSÄ. VIITATTU 21.1.2021. [HTTP://WWW.SETEKE.FI/PDF/SEKSUAALINEN_AHDISTELU_JA_HYVAKSIKAYTTO_INTERNETISSA.PDF](http://www.seteke.fi/pdf/seksuaalinen_ahdistelu_ja_hyvaksikaytto_internetissa.pdf)
- SETEKE. 2016. SEKSUAALISUUS JA SEKSI INTERNETISSÄ. VIITATTU 21.1.2021. [HTTP://WWW.SETEKE.FI/PDF/SEKSUAALISUUS_JA_SEKSI_INTERNETISSA.PDF](http://www.seteke.fi/pdf/seksuaalisuus_ja_seksi_internetissa.pdf)
- SINISAARI-ESKELINEN, M., JOUKKI, M.-R., TERVO, P. & VÄISÄLÄ, L. 2016. TYÖKALUJA SEKSUAALISUUDEN PUHEEKSI OTTAMISEEN: PUISSITISTÄ BETTERIIN. JULKAISUSSA SOSIAALILÄÄKETIETEELLINEN AIKAKAUSLEHTI, VOL. 53 NRO 4. 286-293. VIITATTU 17.11.2020. [HTTPS://JOURNAL.FI/SLA/ARTICLE/VIEW/59673](https://journal.fi/sla/article/view/59673)
- THL. 2019. SEKSUAALIKASVATUS. VIITATTU 22.12.2020. [HTTPS://THL.FI/FI/WEB/LAPSET-NUORET-JA-PERHEET/TYON_TUEKSI/SEKSUAALIKASVATUS](https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/tyon_tueksi/seksuaalikasvatus)
- THL. 2019. SEKSUAALISUUS PUHEEKSI. VIITATTU 22.12.2020. [HTTPS://THL.FI/FI/WEB/LAPSET-NUORET-JA-PERHEET/TYON_TUEKSI/MENETELMAT/SEKSUAALISUUS-PUHEEKSI](https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/tyon_tueksi/menettelmat/seksuaalisuus-putheeksi)
- VERNERI. 2014. APUVÄLINEET JA SEKSUAALISUUS. VIITATTU 10.1.2021. [HTTPS://VERNERI.NET/YLEIS/APUVÄLINEET-JA-SEKSUAALISUUS](https://verneri.net/yleis/apuvallineet-ja-seksuaalisuus)
- VERNERI. 2013. PUHEEKSI OTTAMINEN. VIITATTU 9.1.2021. [HTTPS://VERNERI.NET/YLEIS/PUHEEKSI-OTTAMINEN](https://verneri.net/yleis/putheeksi-ottaminen)
- KAIKKI KUVAT: PAPUNETIN KUVAPANKKI, PAPUNET.NET, SERGIO PALAO/ARASAAC